RESTITUIRI

RESTITUIRI

CAMIL PETRESCU

Rapid Constantinopol - Bioram

CAMIL PETRESCU

RAPID—CONSTANTINOPOL—BIORAM

RESTITUIRI

serie îngrijită de MIRCEA ZACIU

Coperta de VASILE POP SILAGHI

CAMIL PETRESCU

RAPID — CONSTANTINOPOL — BIORAM

Simplu itinerar pentru uzul bucureştenilor

Ediţie îngrijită, prefaţă şi note de
ION CRISTOIU

EDITURA DACIA
CLUJ 1974

O CĂLĂTORIE TRĂITĂ CU LUCIDITATE

De fapt, o călătorie la Constantinopol, prin posibilele sale tentații, e un examen în fața prozatorului și gînditorului Camil Petrescu. Dacă lumea asupra căreia se apleacă un scriitor, trăsăturile ei caracteristice, joacă un rol însemnat în alegerea unei anume formule literare, atunci Levantul oferea lui Camil Petrescu tentația prozei exotice, pitorești, adică a unui soi de literatură deseori ridiculizată de publicistul Camil Petrescu. Că scriitorul trece strălucit acest examen, o dovedește memorialul său de călătorie *Rapid—Constantinopol—Bioram*, apărut în 1933. Ba mai mult, într-o consecvență exemplară, cartea se înscrie organic în ansamblul creației camilpetresciene, pecetluită cum e de o constanță a acesteia din urmă: luciditatea. În literatura noastră — e un adevăr bine cunoscut — Camil Petrescu se înscrie ca unul dintre cei mai lucizi creatori, aparținînd unei galerii spirituale de scriitori universali dintre care putem enumera pe Stendhal sau André Gide. Asemenea eroilor săi, Camil Petrescu se observă continuu, în chiar procesul creației sale. El suferă cunoscutul proces de dedublare întîlnit la eroii săi, pe care l-am numi, într-o formulă husserliană, proces de dedu-

blare a eului în *eu actor* şi *eu spectator*. Paralele cu *eul creator*, înaintînd necontenit în creaţie, descoperind noi forme pentru conţinuturi sufleteşti noi, se instituie un *eu spectator*, critic, care observă cu luciditate întreg procesul, trage concluzii asupra lui. În ansamblul operei lui Camil Petrescu, creaţia propriu-zisă nu poate fi despărţită de meditaţia asupra creaţiei. Întîlnirea celor două planuri diferă de la o operă la alta. Uneori, meditaţia asupra formei literare se face în afara creaţiei propriu-zise (vezi *Addenda la „Falsul tratat"* pentru teatru, *Noua structură şi opera lui Marcel Proust* pentru roman), alteori, ea se realizează în chiar interiorul operei literare (vezi consideraţiile asupra romanului, asupra creaţiei în general, în *Patul lui Procust*). Cea din urmă modalitate, utilizată şi în memorialul de călătorie analizat în studiul de faţă, impune o atenţie deosebită. Ea se încadrează unui specific al creaţiei camilpetresciene sesizat de Tudor Vianu:

„Camil Petrescu este un autor reflexiv. De la Barbu Delavrancea şi Duiliu Zamfirescu nici un scriitor n-a îndrăznit să amestece în naraţiunile şi analizele sale atîtea idei generale" (*Arta prozatorilor români*, vol. II, pag. 275, E.P.L., 1966).

O asemenea modalitate cuprinde riscurile de ridicol ale oricărei proze de idei: „filosofarea" în sens peiorativ. Capcana este evitată însă strălucit de Camil Petrescu, prin crearea unor personaje excepţionale, cu o viaţă intelectuală intensă, personaje pentru care revelaţiile în plan teoretic ating însemnătatea unor cotituri în destinul sufletesc. Ştefan Gheorghidiu, Ladima, Gelu Ruscanu sînt personaje pentru care meditaţia, ideile generale, constituie temei de viaţă

şi de moarte, căci, între viziunea lor asupra lumii şi faptele lor cotidiene se instituie o consecvenţă de neclintit. Această consecvenţă transformă ideile generale din carte în parte integrantă a naraţiunii. E, dealtfel, unul din secretele prozei camilpetresciene, al emoţiei pe care o stîrneşte orice dezbatere teoretică din cuprinsul romanelor sale, lucru nesesizat de imitatorii lui de astăzi, autorii de „filosofări" pe pagini întregi, de consideraţii abstracte exterioare personajului şi naraţiunii. Un alt mijloc, în strînsă legătură cu primul, ar fi marele dar de eseist al lui Camil Petrescu, exprimat în tensiunea conferită oricărei dezbateri intelectuale.

Înscris pe o direcţie fundamentală a creaţiei camilpetresciene, *Rapid—Constantinopol—Bioram* este memorialul unei călătorii trăite lucid, în care, paralel cu voluptatea sentimentală a călătoriei, cu gesturile şi replicile celui care joacă „teatrul călătorului", se instituie observatorul acestor trăiri, cu tentativa de a dezvălui mecanismele ascunse ale călătoriei, precum şi ale întocmirii unui memorial pe marginea ei. Rezultatul este o carte plină de tensiune intelectuală de la un capăt la celălalt, în care nararea reporterească se împleteşte cu meditaţia asupra călătoriei, un jurnal de călătorie în interiorul căruia se meditează asupra mecanismelor memorialului de călătorie în general.

Un asemenea mecanism dezvăluit cu luciditate priveşte raportul subiect-obiect într-o călătorie. Cartea începe polemic, oarecum paradoxal (fapt obişnuit la un scriitor care nu se sfieşte uneori, ca în cunoscuta discuţie cu doamna T., din *Patul lui Procust*, să

proclame lipsa talentului ca o condiţie necesară pentru un destin de scriitor):

„Nu-mi plac călătoriile. Sînt superficiale toate și uneori vulgare ca niște vise ratate. Cînd nu poți cunoaște pe cei care te înconjoară de ani și cînd logodnicul și logodnica frenetici divorțează peste cîteva luni cu constatarea că «nu s-au cunoscut», cum vreți ca aceiași oameni să cunoască orașele pe care le văd în două trei luni și semenii pe care-i întîlnesc cîteva zile?“

Se află aici o primă observaţie asupra mecanismului subiect-obiect în realizarea unei călătorii. În descoperirea adevărului asupra locurilor vizitate, rolul esenţial îl joacă subiectul călător, căruia îi trebuie un studiu anterior călătoriei pentru a-l afla. Dealtfel, această primă idee generală, pusă explicit în primele pagini ale cărţii s-ar putea desprinde şi din gesturile scriitorului pe tot parcursul călătoriei. Dimineaţa unei noi incursiuni îl găseşte aplecat asupra cărţilor:

„Pînă se deșteaptă lumea de-a binelea în acest Levant leneș, citesc cu patimă din cărțile despre viața lui, pe care încă de ieri le-am împrumutat în teanc de la un student turc, atașat de noi“.

Alteori, ca în cazul tainei chiparoşilor, nici cărţile nu pot să dea o lămurire: *„Aș vrea să întreb, aş vrea să aflu din cărți și nicăiri nu găsesc nici o lămurire“.*

Peisajului exterior îi revine în schimb contribuţia la realizarea atmosferei locurilor vizitate. Dar şi în acest domeniu, un rol esenţial îl joacă subiectul călător, prin ceea ce ştie dinainte despre locurile vizitate, prin punctul de sprijin pe care i-l oferă adevărul asupra acestor locuri. Ponderea subiectului în

realizarea unei călătorii este relevată de Camil Petrescu prin evidenţierea lucidă a rolului deţinut de adevărul despre aceste locuri. Orice călătorie — e un lucru ştiut — se realizează şi datorită memoriei călătorului asupra itinerarului de parcurs. Fenomenul e cu atît mai evident în cazul locurilor istorice. Mai mult ca într-altă parte, locul istoric e neutru, memoria călătorului umblat la şcoli urmînd să-i dea semnificaţia cuvenită. Waterloo, ca să iau numai un exemplu, e un cîmp obişnuit pentru călătorul lipsit de elementarele date istorice asupra lui; pentru cunoscător, el devine cîmpul înfrîngerii lui Napoleon, scena uneia din cele mai grandioase bătălii ale istoriei universale. Astfel, o primă condiţie a reacţiei sentimentale în faţa acestui loc o constituie cunoaşterea elementară. Dar şi aici se ivesc diferenţele, căci pe fondul adevărului elementar intervine subiectivitatea fiecăruia, intervin preocupările sale, în fine, însuşi gradul de interiorizare a istoriei. Acest mecanism psihologic al oricărei călătorii e relevat cu luciditate de Camil Petrescu. Călătorind pe străzile Constantinopolului, trăind din plin nostalgia omului ai cărui strămoşi au depins de acest spaţiu istoric, el nu omite să dezvăluie resortul intim al trăirii:

„Seria mea sufletească dibuie să se încorporeze acestei realităţi de aproape 1500 de ani în diferitele ei transformări. Dacă n-ar fi tăbliţa, n-ai deosebi cu nimic mahalaua istorică de celelalte şi nici aşa nu ştiu unde se sfîrşeşte, unde se limitează, iar cînd, în zilele următoare, am străbătut cu o nostalgie ancestrală mahalalele cu uliţe în costişe, cu lespezi desprinse, legate cu smocuri de iarbă între ele, între case negre de lemn, cu balcoane cu geamlîc şi grădini închise,

pe la răspîntii cu platani, n-am cunoscut nimic și nu m-a recunoscut nici o stafie. Să fie tăblița, să fie ce adăogim noi totul?“

Că reacția sentimentală depinde și de ceea ce conferă subiectul călător obiectului, o demonstrează nepăsarea lumii din Constantinopol la semnificația istorică a locurilor prin care trece călătorul:

„Pe această lungă cale (care mai tîrziu e chiar spinarea lanțului de șapte coline istorice și molatece, ca ale Romei rivale) zeci de mii de bărbați, femei și copii se duc la munca lor, la necazurile lor, la slujbă, la cîrciumă, la băcănie, iar printre oamenii aceștia care trăiesc ziua de azi (proprietarul așteaptă chiria, la atelier e muncă grea, băcanul dă lipsă la cîntar, în port nu e de lucru) și care știu despre Constantin Porphyrogenetul și Mohamed al II-lea mai puțin decît vizitatorii străini —, noi, care căutăm ce-a mai rămas de acum o mie și sute de ani, sîntem niște zănateci care trăim într-altă lume“.

Descinzînd din el, se înscrie mecanismul psihologic al călătoriei pentru fiecare. Există, deci, într-o formulare paradoxală, atîtea călătorii, cîți călători sînt. Obiectul rămînînd același, trăirea sentimentală, gîndurile iscate depind de ceea ce-i conferă fiecare, de adevărul revendicat de fiecare asupra locurilor vizitate. Paralel, așa cum demonstrează istoria literaturii, există tot atîtea însemnări de călătorie cîți călători. Între trăirile călătorului Camil Petrescu, pentru care Stambulul înseamnă „Înalta Poartă“, locul de noroc și nenoroc al țărilor românești, și cele ale excursioniștilor din grup se instituie o diferență adîncă, observată cu luciditate:

„Dar vasul a plecat după cele trei minute de oprire, doamnele în rochii ușoare sportive, care sînt cu mine lîngă botul negru, dincolo de cabina pilotului, nici nu știu ce drumuri de moarte am străbătut în gînd. Seria lor e Pierre Loti spre a cărui cafenea ne îndreptăm acum".

Observația călătoriei „pentru noi" se întîlnește cu o preocupare mai veche a scriitorului. Memorialul de călătorie își revendică importanța și din punctul de vedere al istoriei literare. Parte integrantă dintr-o Operă, memorialul reia, în contextul noii forme, teme și motive ale întregii creații camilpetresciene. Am văzut mai sus, reluat în contextul mecanismului psihologic al călătoriei, motivul adevărului drept criteriu de apreciere a oricărei experiențe omenești. Iată acum, în sublinierea rolului jucat de subiect, motivul camilpetrescian al „obiectului pentru noi", al relativității unghiurilor de vedere. Motivul, după o mărturie din jurnalul său, constituie o obsesie în întreaga creație a scriitorului. Faptele, oamenii, întîmplările sînt relativ neutre prin ele înseși. Devenind „pentru noi", subiectul le conferă o anume semnificație, în funcție de care se stabilește și atitudinea lui. Diferențele dintre semnificații, dintre unghiurile de vedere se stabilesc în timp sau în spațiu. Astfel, în *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*, există în timp două unghiuri diferite de reflectare a personajului feminin, Ela. În *Patul lui Procust*, unde dispunerea e spațială, fiecare erou există diferit pentru fiecare, gîndurile, reacțiile sentimentale se orînduiesc în semnificații conferite de unghiul de vedere al fiecărui personaj în parte. În aceeași măsură, putem afirma că, în această călătorie, există un Țarigrad

pentru Camil Petrescu, diferit de cel al locuitorilor acestui oraş sau de al doamnelor care-l însoțesc pe autor în călătorie.

Un mecanism adînc al însemnărilor priveşte raporturile lor cu cititorul. Mai mult decît orice altă formulă literară, memorialul de călătorie se scrie pentru un anumit public, pentru publicul „rămas acasă". O călătorie e o deplasare dintr-un spaţiu în altul. Premisa ei esenţială: noutatea adusă călătorului de noul spaţiu în raport cu cel din care a plecat. Paralel, premisa fundamentală a însemnărilor de călătorie o constituie faptul că prin ele cei „rămaşi acasă" vor afla despre noul spaţiu acele lucruri pe care le-ar fi aflat dacă ar fi fost ei înşişi acolo. Din acest motiv, alcătuirea unui memorial de călătorie poartă, în conţinut şi în formă, pecetea configuraţiei spirituale a celor „rămaşi acasă". Acest mecanism ascuns e demascat de Camil Petrescu nu numai prin subtitlul cărţii („Simplu itinerar pentru uzul bucureştenilor"), dar şi printr-o categorică mărturisire:

„Cred că e de prisos să descriu Stambulul pentru franţuzii şi nemţii care nu l-au văzut. Nu mă simt nici autor de pitoresc literar, nici de filme internaţionale.

Scriu aci însemnări pentru prietenii de acasă, anume, şi această cunoaştere dă şi măsura şi întorsul din pană".

Publicul cititor al memorialului e precizat de la început. Ecourile se fac simţite atît în stilul memorialului, cît şi în conţinutul lui. Cartea pune liminar problema în termenii comunicării: cum să comunici exact publicului „rămas acasă", fără riscurile neînţelegerii, ceea ce întîlneşti în cale? Soluţia e un per-

manent apel la cunoştinţele „celor rămaşi acasă", o permanentă asociere între cele de aici şi cele de acolo, cu atît mai mult cu cît lumile au puncte asemănătoare:

„De pildă ora aceasta a nămezii, cu lumina ei care fierbe, mișcarea de răspîntii, cu prelungirea ei pe străzile strîmbe în suișuri, dau la fiecare colț învălmășeli de senzații al căror fel nu se poate lămuri prea mult pentru străinul «în genere». Dar pentru un prieten bucureștean se poate spune minunat: Străbatem în fuga automobilului un cartier cum e strada Carol și Calea Șerban Vodă, însă cu casele mai înalte, mai răsăritene încă și încă mai neumblate (tramvaiele sînt verzi și roșii), urcînd spre colinele istorice ale Stambulului sfînt".

Asemenea asociații, în care se ține cont de memoria receptorului, se ivesc destul de des în cartea lui Camil Petrescu. Astfel, adîncimea mării e *„cît din vîrful muntelui Caraiman pînă la gara Bușteni"*; teatrul de varietăți „Taxim" e o grădină de vară acoperită, ca berăriile la Moşi; pe o anume stradă se merge ca pe sub zidurile Arsenalului bucureştean etc. Uneori, simpla comparare nu ajunge şi atunci scriitorul recurge la mijloace mai complicate:

„Pentru cei care au străbătut trecătoarea de la Turnu Severin în sus se poate cîrpi o imagine a gîtului de apă care desparte Europa de Asia. Trebuiesc numai scoase stîncile de la Porțile de fier și oprită scurgerea prea văzută a șuvoiului".

O imagine îşi pot făuri şi cei care n-au trecut pe la Turnu Severin:

„Ba chiar și pentru cei care nu cunosc decît defileul de la Călimăneşti la Brezoi se poate făuri o

imagine. Desfaceți și depărtați, cam la un kilometru, un mal înalt, stîncos, de altul, umpleți cotul cu apă adîncă, potolită și, sporind ruinele asemeni mesei lui Traian de o parte și de alta, adăogați castele sarazine, suprimați ici și colo șoseaua, înlocuită aci cu mersul pe apă".

De fapt, soluția reprezintă o aplicare la datele memorialului de călătorie a cunoscutei soluții camilpetresciene în problema comunicării: utilizarea asociației intelectuale. Adept al literaturii de cunoaștere, scriitorul a resimțit cel mai mult dramatica întrebare: „unde vei găsi cuvîntul ce exprimă adevărul?" În context camilpetrescian: unde vei găsi cuvîntul în stare să exprime exact adevărurile sufletești, subtilele nuanțe ale lumii interioare. Ca și în cazul memorialului, două lumi se raportează una la alta: lumea interioară, a adevărurilor psihologice și lumea receptorului, a celui care trebuie să înțeleagă exact ceea ce se petrece în lumea sufletească. Prin această încleștare, se explică o serie de gesturi ale scriitorului Camil Petrescu, neînțelese în afara unei raportări la datele fundamentale ale unei obsesii: utilizarea parantezelor de regie în teatru, spaima în fața greșelilor de tipar, istovitoarele explicări ale creației sale etc. Soluția cea mai fericită a problemei este utilizarea asociației: procesul intim, pentru a cărui expresie directă vocabularul se dovedește sărac, e asociat cu procesele exterioare, cunoscute cititorilor și, astfel, în stare să le ofere o idee adecvată. Ca să dau numai un exemplu, iată cum nevoia de a exprima o stare psihologică greu definibilă trimite la o stare mai cunoscută:

„Au tresărit toți și apoi au rămas încremeniți de nedumerire, ca și cînd din tavan s-ar fi desprins, și-ar fi căzut în mijlocul mesei, peste farfurii și pahare, o cobra încolăcită și împăiată“. (Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război).

Obsedat de aceeași problemă, memorialistul apelează, pentru a comunica exact ceea ce vede în lumea Constantinopolului, la asocierea cu priveliști de „acasă“, destul de cunoscute bucureștenilor.

De preocupările publicului cititor depinde și bagajul de idei al însemnărilor de călătorie. Mai ales în cazul unei călătorii-pretext, cum este cea a lui Camil Petrescu, problemele abordate în lucrare nu se pot situa în afara timpului și locului în care trăiesc cititorii. La Camil Petrescu, această orientare e mult înlesnită de spiritul său polemic, gata oricînd să intervină în problemele ce se dezbat la un moment dat. În plus, însăși realitatea istorică a Bizanțului, începînd cu destinul ei încărcat de misticism, pînă la modernizarea impusă de Atatürk îi oferă destule pretexte pentru a medita la problemele României din anii '30—'33. Trecerea lor în revistă se impune cu atît mai mult cu cît multe din ele constituie chiar permanențe ale întregii publicistici camilpetresciene.

Una din ele se referă la raportul tradiție—modernitate, realitate națională — forme occidentale. Pretextul îl constituie descrierea marilor avantaje, pentru Turcia, ale europenizării impuse de Mustafa Kemal. În realitate, problema este pusă și pentru că ea agita în acel moment spiritualitatea românească. Discuția asupra modernizării României, asupra „formelor fără fond“, începută odată cu reacția conservatoare a „Junimii“, este reactualizată puternic în anii călătoriei

lui Camil Petrescu la Constantinopol de atacurile „Gîndirii“ împotriva europenizării, a modernizării României. Fără nici o pretenţie de nuanţare, Camil Petrescu pledează, ca dealtfel tot cercul lovinescian, pentru ideea sincronismului, aducînd ca argument în plus imaginea sensibilă a altoiului.

Nu lipsită de actualitate în epocă e şi problema raportului religie—ştiinţă, iraţionalism—raţionalism. Pretextul îl constituie realitatea istorică a unui Bizanţ mistic; dar adevărata ţintă e dezbaterea uneia din cele mai complexe probleme ale României şi Europei din acel timp. Sîntem în perioada cînd atacurile la adresa raţionalismului, a scientismului, sosite dinspre „trăirism“ şi „gîndirism“ îşi fac tot mai mult loc în cultura noastră. Însă, unor idei retrograde ca îndemnul întoarcerii la Evul Mediu, critica civilizaţiei opuse arbitrar culturii etc., li se dă imediat replica de către forţele progresiste, în frunte cu P.C.R. Dealtfel, adresa exactă a problemei o mărturiseşte Camil Petrescu deschis, odată cu poziţia sa categorică în această problemă:

„Mărturisim că adîncind în noi motivele şi fără să tăgăduim frumuseţile Bizanţului, nu încercăm nici o nevoie de întoarcere la Evul Mediu, aşa cum ni se cere în ultimul timp, ci mai curînd simţim esenţial afinităţi pentru acel humanism occidental trudit nu de ideea cultului Fiinţei Supreme, sau de problema fericirii viitoare, ci urmărind cu preţul oricărei jertfe, fie şi cu sacrificiul vieţei de apoi, un alt soi de nălucă, aceea a adevărului, a cunoaşterii, a biruinţei conştiinţei substanţiale, inhibit morale, asupra materiei, deasupra principiului «mîntuirii» şi «frumosului» însuşi“.

În sfîrșit, o a treia problemă abordată este cea a adevărului în artă. Deși pornită de la realitatea artei bizantine, nici ea nu este pusă în mod întîmplător. Raportul artă—cunoaștere, formă—fond constituie una din temele predilecte ale dezbaterilor literare dintre cele două războaie mondiale, dezbateri în care pozițiilor cu tendințe formaliste, estetizante li se opune ideea *artei pentru adevăr* profesată de cele mai valoroase creații din literatura epocii. Consecvent întregii sale creații, Camil Petrescu găsește încă un prilej — distanțîndu-se de cercurile formaliste — pentru un elogiu adus artei ca mijloc de cunoaștere:

„Vidul acestor acrobații de frumusețe ne întărește mai mult în convingerea de atîtea ori exprimată că frumosul de orice înțeles în afară de cel de cunoaștere, nu ține de esența artei, deși farmecul lui poate fi uneori amețitor, așa cum se întîmplă de pildă în această fuziune de frumusețe grecească și orientală, în această montare «nemaivăzută».“

E o profesie de credință pe care, în aceeași încordare intelectuală din întreaga sa operă, Camil Petrescu și-o respectă întru totul în memorialul de față.

ION CRISTOIU

NOTĂ ASUPRA EDIŢIEI

Volumul de faţă reproduce prima ediţie a cărţii apărută în 1933 la Editura „Cartea Românească“. Ortografia a fost modernizată, cu excepţia genitivului *ei*, a unor forme ca *strein, sentinelă, coaje, contimporanul, adăogim* etc., a cuvintelor de provenienţă străină: *coucheta, pullovere* etc. menite a evidenţia pe scriitorul înclinat către neologism. Formele paralele au fost păstrate întocmai: *kilometru — chilometru, cobori — scobori, cari — care, streaşină — streşină, operele — operile, pivniţă — pimniţă* etc. De asemenea, în ortografierea numelor proprii, am păstrat toate variantele folosite de autor: *Porfirogenetul — Porphyrogenetul, Mahamed — Mohamed — Mohamet, Bajazet —Baiazet — Baiazid. Ankara — Ancara* etc. Greşelile de tipar — atît de problematice pentru Camil Petrescu au fost îndreptate tacit.

Notele de la sfîrşit au rostul de a spori mai mult înţelegerea unei cărţi legate cu nenumărate şi trainice fire de restul creaţiei camilpetresciene. Pentru a evita confuziile, notele editorului sînt însemnate cu cifre romane.

I. C.

PASIENȚĂ PRELIMINARĂ

Nu-mi plac deloc călătoriile. Sînt superficiale toate și uneori vulgare ca niște vise ratate. Cînd nu poți cunoaște pe cei care te înconjoară de ani și cînd logodnicul și logodnica frenetici divorțează peste cîteva luni cu constatarea că „nu s-au cunoscut", cum vreți ca aceiași oameni să cunoască orașele pe care le văd în două trei luni și semenii pe care-i întîlnesc cîteva zile? Dealtminteri peisagiile exterioare — cele mai frumoase chiar — sînt neapărat mai puțin interesante decît cele interioare, care merg în tine ca în adîncimi fosforescente de mină și de moarte.

Nu există în largul lumii un drum mai plin de emoții, de neprevăzut, de lucruri uimitoare și de zigzaguri mai năzdrăvane decît sufletul unei femei. Călătoriile care uniformizează în pitoresc au un singur interes real... să slujească de cadru unor explorări sufletești.

Cînd deci prietenul meu, într-un pridvor de deasupra mării molatece a Balcicului mi-a făcut propunerea de a vizita, în cuprinsul unei săp-

tămîni, Țarigradul, am surîs ca și cînd mi-ar fi propus să facem cu ajutorul unui proiectil julvernian o călătorie în lună. Cînd a insistat, am refuzat cu nedumerire și îndîrjire. Pe urmă am început să mă obișnuiesc cu traiectul ideii.

Și pe terasa Cazinoului din Constanța, porumbar de piatră albă, bătut de valurile mării, îmi spuneam: În definitiv e vorba de o incursiune istorico-geografică, adică de una care nu are nevoie de nici o pătrundere. Istoria, cu cît ești mai erudit cu atît o cunoști mai puțin, iar geografia, cîtă vreme se mulțumește cu ce e al ei, e atrăgătoare suprafață. Patru zile sînt chiar prea mult pentru o asemenea năvălire ideologico-barbară și relativ puțin ca oboseală și pierdere de timp. Prima condiție a unei excursii folositoare și frumoase e să fie scurtă, grăbită și superficială, ca să poată prinde singura realitate sesizabilă cînd ești pe tărîm străin: atmosfera. Altminteri e necesară trudă, și studii îndelungi și temeinice, adică făcute acasă, în bibliotecă, mult pe îndelete. Adevărul începi să-l pipăi sigur cînd a devenit element de laborator: îl pui în raft, îl dai jos, compari, notezi, îl împachetezi din nou sau îl lași numai deoparte, pe birou, pentru a doua zi. Dacă „Orbii conduși de un bețiv“ ai lui Peter Breugel nu te-au zguduit din prima clipă cînd i-ai privit[1], ci te-ai pus să-i studiezi, atunci erai în cîștig dacă îi studiai acasă comparînd reproduceri și compulsînd monografii. Puteai

la rîndul tău să scrii un studiu poate și mai savant asupra tabloului de la Lichtensteinische Galerie. Acea „mică diferență“ e totul, ca între o instalaţie de uzină electrică vie şi una care nu răspunde cînd întorci butonul.

DAR E FURTUNA

Seara vine rece şi cu bură de avuz din imensitatea apropriată a mării, care spală cu furie digul şi aruncă jerbe de apă pe promenada de piatră. Înapoia celor care joacă la ruletă şi la bulă, e protector, în spate, oraşul care-i va adăposti la noapte. Acum ei nu fac decît să cocheteze cu năvălirile prăbuşite de apă, care-şi stropşesc dezordonarea lichidă de geometria de piatră înaltă a Bulevardului. Arunc pe jos gazetele abia sosite care vorbesc în titluri pe două coloane de Furtuna de pe Marea Neagră, vase refugiate în port, bărci răsturnate, şi tai în felii, gînditor, îngheţata de dinainte. O plimbare pe cheiul de piatră îmi dă şi mai mult impresia de toamnă şi noapte. Bărbaţii care se odihnesc, artritici, pe bănci, stau strînşi în pardesiuri, iar femeile, deşi arată genunchii şi umerii căliţi de soare, au pullovere şi şaluri de lînă, eşarfe care flutură în vînt, paralel cu părul despieptănat. Urletul mării se face tot mai mult noapte, orizontul, şi-aşa apropiat ca lupii noi veniţi în marginea satului, se unifică încet în întuneric. Toate nopţile duc în sus

pînă la marginile Universului, dincolo de toate stelele mari cît lumile, dar mai mult decît oricare, duce noaptea asta grea de pe țărmul mării.

Să întrebăm oracolul, căci Pontul Euxin a fost întotdeauna apropiat de zei. O monedă, aruncată ca un zar pe masa verde cu pătrate albe, aduce cu ea încă șapte. Se poate porni pe mare.

Sub arcada sticloasă și aparent marmoreană a Cazinoului, autoarea incomparabilă a „Fecioarelor despletite“[II] mă întrebă cu ochi nesiguri și cu surîs mirat:

— Sincer, spui? N-ai mai fost încă pe mare? Și pleci pe o vreme ca asta?

— . . .

— Sigur, vaporul e bun, comandantul excelent, numai marea e rea. Nu ți-e frică de răul de mare?

În privința asta sînt oarecum liniștit. Nu vreau „să am“ și „nu voi avea rău de mare“[III]. Dar de la dreapta spre stînga, pe tot cuprinsul haotic, venit aproape și lichid, e o anumită întunecare.

E ora 11 (cînd sfîrșesc teatrele) și pornesc singur — căci bagajul e înainte — spre digul pustiu care nu mă duce decît înspre largul mării. Mă întorc pe muchea de piatră, să găsesc intrarea adevărată în port. Nu întîlnesc pe nimeni, ca într-un sat, noaptea. Lîngă mine, la poartă, o sentinelă doarme ghemuită în gheretă, iar înainte, umbre tăiate de alte mai

negre, forme amestecate, becuri luminînd a pustiu şi linii de cale ferată se limitează de luciul mării liniștite, întrerupt şi el de arhitectura corăbiilor ancorate. Nici o urmă omenească. Totul pare încremenit ca într-un basm comercial, ferit prin dig de marea furioasă. O pornesc înainte căutînd pe cine să întreb. Mă împiedic de lanţuri, de parîme, de traverse de cale ferată. Pe fiecare vas doarme cîte cineva care ar fi trebuit să fie poate de veghe. Nu mai știu de cînd merg. Am ajuns în sfîrșit la capăt și înțeleg că sînt în portul militar. Am dat și de o sentinelă trează care-mi arată că debarcaderul e în colțul opus. Dacă aș tăia luciul bazinului în diagonală, ar fi mai scurt. Așa trebuie să ocolesc două laturi ale dreptunghiului de cheiuri. Vreun chilometru poate de mers iar pe jos.

Lungit, lipit de chei, „Regele Carol“ e alb, etajat și luminat electric ca un alt cazinou. Constat cu oarecare mirare că mai e lume, în afară de mine, care pleacă astă-seară. Sînt mai întîi tovarăşii numeroşi ai grupului nostru. Îşi caută agitaţi locul pe punte. Sînt pe urmă oameni de serviciu care încarcă pachete şi coşuri pentru restaurant. Serviciul de poștă, controlul vămii, al poliției. Mă uimește că pe furtuna asta pregătirile de plecare seamănă cu cele dintr-o gară. Mai privesc încă o dată vasul-cazinou. Un coş negru lat şi scurt e îndesat în mijloc, așa cam pe ceafă, înconjurat de alte mici coşuri, acestea albe însă, care ar fi vrut

să fie parcă semne de întrebare, dar s-au oprit la jumătatea drumului cu gura căscată. Aliniate, două cîte două, paralele, bărcile de salvare sînt pe covertă, acoperite cu pînză. Hai să urcăm.

UN SPITAL PE VALURI

Încă înainte de pornirea vasului, în plin du-te vino, ofiţerii aleg, din deprindere desigur, pe „Miss pachebot". Vreo doi subţiri (în uniforma care, abil aleasă, le lasă în acelaşi timp aerul degajat şi elegant, pentru că nu vrea să se impuie, al hainei civile) au încadrat o blondă mlădioasă şi, în lumina becurilor, dulce ca un copil. Atrăgători şi căutaţi de femei chiar pe uscat, ofiţerii marinari sînt vis devenit realitate pe vasul lor. Dealtfel poate că scriitorii ar trebui să folosească oricît de des comparaţia „important ca un ofiţer de marină, cînd porneşte vasul pe furtună".

E trecut de miezul nopţii. Trei înştiinţări de clopot pe punte, întrebări de: „gata?", dezlegări de parîme păroase, groase cît nişte şerpi ecuatoriali (vor sta încolăcite ca nişte clăi, cinci şase pe lîngă coşurile albe care ar fi vrut să întrebe ceva, dar au rămas mai curînd mirate) şi înţelegem că am pornit. Dar e adevărat că nici mersul melcului nu e atît de încet ca desprinderea unui vas mare de uscat. Poate numai creşterea unei plante.

Printre celelalte vase, după un înspăimîntător uruit de macara, de parîme, după un scurt zbierăt de măgar metalic, puternic și destul de uimitor pentru un vas atît de cochet, „Regele Carol" se strecoară lin, călăuzit de felinare roșii, spre rosturile lui în noaptea udată, apostrofată cu mînie înspumată, de valurile demente. Stau la proră, drept ca un băț de steag, izolat ca în ciocul unei păsări. Vreau să văd ieșirea din port dintr-o singură privire în noapte. Tăiem lin umbrele care se întretaie la rîndul lor.

Se înalță totul cu mine, ca spre un tavan imaginar și cad de acolo peste parîme, peste baloturi, peste grătare mari. Botul se scufundă acum și el în adînc, ca un etaj care se surpă. Încerc să mă ridic în picioare, dar alunec în toate părțile. Vasul a ieșit în mare.

Cobor totuși pe punte. Forfoteala a încetat. Cei cîțiva care mai merg se reped dintr-o proptea într-alta, cu haine de toamnă pe ei, cei de pe bănci stau ghemuiți ca emigranții în filme americane.

Într-un ritm larg vasul se urcă, parcă o dată cu jumătate de pămînt, spre cer, pe urmă coboară, pe cît se suise, în golul lăsat de valuri. Lumina e mult mai scăzută pe bordul lui, ca un culoar aproape pustiu.

M-am așezat pe bancă și încerc să pătrund în noaptea care se zbuciumă cu urlet, cu plînset de valuri, brusc prăbușit și iar ridicat. Nu văd decît, jos, talazurile pe care le luminează vasul cu becurile lui palide. Din cînd în cînd pe punte, cîte o femeie trece sprijinită de bărbat

ca de un infirmier. Treptat băncile se golesc, căci vasul suie mereu jumătate din existență spre cer, ca s-o coboare apoi arcuit în gol.

Încep să fac înconjurul vasului ca un exercițiu de voință. Ca și mine mai sînt alți încăpățînați, unii prinși de stîlpi, alții culcați în bărcile de salvare. Cu pas electric, potrivit cu mersul înălțat și coborît al vasului, comandorul (figură de amorez de cinematograf „încă" tînăr) inspectează, ici și colo, nu mai știu ce.

E ora două, sînt obosit, hai jos la cabină. N-am văzut nave străine, dar știu că vasele de călători, românești, au o răspîndită reputație de lux, mai mult decît merită. Interiorul „Regelui Carol" are un aer de bombonieră lucrată în alb și catifea roșie. În sala de lectură, în saloanele cu pian, fotolii adînci de piele așteaptă leneșe. Becuri ca niște cupe de cristal, multe, trepte scurte și coridoare acoperite cu covoare roșii, oglinzi și uși mici, duc în celule mătăsoase, numerotate. Dar e aci o căldură care astupă nasul, moleșitoare. Mi s-a pus un nod în gît. Dealtfel, prin ușile întredeschise, îmi dau seama că mai fiecare cabină e cămăruță de spital. Credeam că aci nu voi mai vedea ridicîndu-se nimic în jurul meu. Dar pereții se înalță și ei, tavanul scurt se suie odată cu ei. Cunosc și eu, o clipă, încercarea celor bolnavi. Ți se pare că, după ridicarea vasului, o pompă îți aspiră conținutul pieptului, iar cînd vasul cade încet cu tine, simți acolo un ghem viu; imediat apoi creierul îți pornește într-o parte, iar cutia craniană într-alta, ca

apa care se clatină într-o strachină purtată. Picioarele nu-şi mai amintesc distanţa exactă pînă la podea. O sforţare, un act de voinţă şi totul a trecut. Mă lungesc pe coucheta cu cearceafuri albe, uimit că mă văd în pijama, în largul mării, noaptea, pe furtună. Cînd mă deştept, odihnit, geamul rotund ca un ochi, al cabinei, e alburiu. Întîiul gînd e să pot prinde răsăritul soarelui pe mare. Pe punte au adormit, ca manechine îndoite şi cîrpe felurite, aruncate la întîmplare, bolnavi şi sănătoşi. Cîţi vor fi, sînt toţi cei care n-au putut suporta cabinele. Un singur băieţaş stă treaz şi drept, de parcă ar răspunde de soarta vasului, privind în larg, cu gulerul hainei ridicat. Bate vîntul zorilor mereu, dar e plăcut, iar acum vasul se vede tot, alb, ridicîndu-şi prora spre cer şi coborînd-o în adînc, cu tine împreună, ca un scrînciob care cade cu temeiul lui cu tot. La început mişcarea creşte abia simţit, ezită ca şi cînd ar pipăi, pe urmă se arcuieşte hotărît, larg, şi ajunge jos.

Uscat nu se mai vede nicăieri. Mi-e teamă de o descriere a mării. Înainte de a o fi văzut întîia dată (abia terminasem universitatea) cetisem nenumărate descrieri, o văzusem de atîtea ori în filme, căutasem să mi-o reconstruiesc cu pasiune, pentru mine, dar cînd am văzut-o nu semăna cu nimic din ceea ce cetisem sau văzusem. Era altceva. Mai mult încă deosebită de cele convenite era marea din acest luminat de ziuă.

Cel mai izbitor lucru mi s-a părut circonferința netă, puternică, geometrică a orizontului. Sîntem pe o tavă lichidă de oțel, mai mult neagră decît verzuie, cu raza cam de un kilometru. Tava e parcă sub un clopot limpede, alb, aerian, iar noi, în mijloc, ca un obiect pus la păstrare. Dealtfel e atît de luminoasă ziua ireală și contururile sînt atît de nete, încît e sigur că soarele a și răsărit, și e, albicios, ascuns de vreun nor mic (sînt vreo doi trei, ca de lînă scărmănată, chiar unde ar fi să răsară). Priveliștea e nemaivăzută, de parcă am călători toți pe o mică planetă lichidă, din cele pierdute în spațiile interstelare. Atît de nemișcată și dură e circonferința orizontului la întîlnirea cerului cu marea, că îți porți privirea pe ea, de jur împrejurul vasului, ca pe o linie a destinului. Apa mării e grea și frămîntată ca o lavă cosmică. Nu face nici o spumă, ci închează numai ochiuri, ca niște cratere lichide și necontenit mișcătoare în larg. Dacă te uiți mai bine, nu mai vezi cratere, ci moviloaie negre, care cresc, se încalecă și se prăbușesc. Jos, sub noi, adînc lîngă zidul tăios al vasului, apa e spintecată, măcinată și înspumată, de arborele nevăzut al elicelor, rămînînd dîră, „de alt model“, în urma noastră pînă departe. Tălăzuirea mării, aci în larg, unde e poate sub noi o adîncime cît din vîrful muntelui Caraiman pînă la gara Bușteni, e greoaie și lunecoasă în același timp. Privite în parte, valurile cresc spinări, deschizînd la rădăcina lor vîlcele, cînd rotunde ca niște gropi de obuz de 305,

cînd lungi de parcă sînt „Valul lui Traian“ de apă, de-a binelea.

Mă înşelasem. Soarele nu răsărise încă şi abia acum se va ivi. Între negrul verzui al tăvii de cratere lichide şi cerul limpede, dar mai mult alburiu, se iveşte un fel de ţîţînă de metal roşu, care creşte grăbit, se rotunjeşte, se ţuguiază iar, molatecă, şi, diformată de jocul optic, creşte vizibil fără nici un soi de raze. Acum e ca un ou de aur roşu, mare cît o amforă turcească, pe care un Columb nevăzut încearcă să-l aşeze în vîrf pe marginea uriaşei tăvi de apă neagră lichidă, dincolo de marginile căreia e golul nefiinţei. În mijloc, singuratec, îşi balansează catargele, odgoanele şi scările vasul nostru, alb şi zăbrelit ca un pod metalic care leagă două nesfîrşituri de apă.

BOSFORUL

Mă culc iarăşi, jos, în celula de catifea roşie, iar somn bun, odihnitor. Cînd mă ridic din nou pe punte e nouă dimineaţa. Călătorii au ieşit în grupuri la soare, în chaiselongue-uri şi pe bănci, ca pe terase de spital. Aproape toţi au ochii în cearcăne negre, sînt gălbui ca operaţii de curînd şi cu buze decolorate. Îmi aruncă ochi miraţi şi dezgustaţi de viaţă, cînd mă văd trecînd grăbit, încercînd să-mi potrivesc mersul marinarilor. Îmi găsesc tovarăş de convorbire într-un fost ofiţer de vînători, legat ca un atlet, care nici el nu sufere de rău de mare. O tînără actriţă bucureşteană e de asemeni bine dispusă. Cei care încearcă noi medicamente de tot soiul ne privesc îndepărtat, uimiţi. Un ceas două, cutreierăm vasul căutînd puncte de sprijin mai mult pentru o activitate inutilă, decît pentru senzaţia de neechilibru pe care ţi-o dă vaporul scoborînd şi ridicîndu-şi zăbrelele albe sau trapezele spînzurate de catarturi, printre care se aleargă pescăruşi albi.

Mai tîrziu, pe linia netă a discului lichid apare un fel de abureală scăzută care se înne-

gurează, toată înălţată abia ca de o palmă. După cel dintîi strigăt: „pămîntul!“, toate privirile s-au trezit, toţi obrajii s-au înviorat. E un soroc suferinţelor. Pe urmă desluşim şi un far, care se dovedeşte însă mai tîrziu a fi fost o corabie cu trei vîntrele înalte şi egale între ele, ca turnuri de pază. Doi copaci la intrare de asemeni se dovedesc şi ei a fi nişte mici insule stîncoase ca nişte ciuperci verzui[1].

Abia peste un ceas intrăm în apele line ale Bosforului, către care am trimis, înainte, toate dorinţele noastre şi, neîntreruptă, direcţia privirii tuturor. Pentru cei care au străbătut trecătoarea de la Turnu Severin în sus, se poate cîrpi o imagine a gîtului de apă care desparte Europa de Asia. Trebuiesc numai scoase stîncile de la Porţile de Fier şi oprită scurgerea prea văzută a şuvoiului. Încolo aceeaşi cale de apă largă între dealuri, aceleaşi coturi care închid şi deschid, ca nişte irisuri pe ecran, timp de aproape o oră, priveliști de măguri păduroase, cu vile la poale și golfuri cu corăbii. Ba chiar şi pentru cei care nu cunosc decît defileul de

---

[1] Cu o imaginaţie nesfîrşit mai vie, grecii antichităţii ştiau că aceste insule, pînă la trecerea Argonauţilor, porniţi să aducă lîna de aur cam de prin Armenia actuală, alergau bezmetice una către alta, ca să strivească în strînsoarea lor pe îndrăzneţul care ar fi vrut să treacă din mare în gîtul de apă. Iason le-a păcălit, dînd mai întîi drumul unui hulub alb, căruia nu i-au păgubit dealtfel decît coada, iar de atunci Sympligadele au rămas nemişcate, ba chiar şi-au schimbat numele. Au devenit Cianeele, după cum vom afla, toate astea, mai tîrziu.

la Călimănești la Brezoi se poate făuri o imagine. Desfaceți și depărtați, cam la un kilometru, un mal înalt, stîncos, de altul, umpleți cotul cu apă adîncă, potolită, și, sporind ruinele asemeni mesei lui Traian de o parte și de alta, sporiți și numărul vilelor, adăogați castele sarazine, suprimați ici și colo șoseaua, înlocuită aci cu mersul pe apă. Înaintăm încet între coasta asiatică și cea europeană, cu călătorii spînzurați de barele punții și covertei, ca niște vrăbii pe sîrme de telegraf — toți dornici să vadă. Fiecare vas întîlnit e salutat, cercetat și urmărit cu privirea.

Timp de un ceas și mai bine sînt nervos. N-am o axă, n-am un schelet pentru fixarea celor ce văd. Pe dreapta și pe stînga, dealuri, cînd împădurite, cînd rîpoase, închid drumul sau se desfac în lacuri după ce au ocolit promontorii largi, cu trupuri ciunte, de ziduri năruite, cu debarcadere mici și, ici colo, promenade și hoteluri de lux mai bogate și mai fastuoase ca pe malul Oltului la Călimănești. Dar nu pot recunoaște nimic, nu pot identifica nici un punct. Încerc să întreb cîte un marinar, dar se pare că ofițerii de marină, blazați, tratează Bosforul cum tratăm noi Bucureștii în care trăim, uitînd să-i cunoaștem. E parcă un spectacol de cinematograf anonim. O hartă clară ar lămuri totul. Îmi vine în minte reproșul pe care îl face Croce esteticei empiriste: nu poți cunoaște nimic, dacă nu ai un plan, vag măcar, pe care să-l confrunți cu realitatea. Nu poți pretinde să aduni material estetic

ca să-l studiezi, înainte de a şti mai întîi care e materialul estetic şi care nu, adică, în cele din urmă, fără un concept teoretic. Ştiu, amintirea lecturilor mele e o caravană încărcată de miragii, întîmplări şi nume. Timp de secole au pornit de aci, din chioşcurile şi seraiele acestui defileu, hotărîri crunte, care au dus moartea sau viaţa în principatele dunărene, au pornit porunci mînioase către paşii de pe Dunăre. Soarta Rusiei de sud, a Ungariei, a occidentului pînă sub zidurile Vienei, era schimbată de oameni care aci iubeau, aveau copii, sărbători şi zile de moarte. E pe aci pe undeva cetatea zidită de Murat al IV-lea, e legătura de tabii de piatră a lui Mohamed al II-lea, clădită aci un an înainte de căderea Bizanţului, înconjurat astfel din toate părţile. Pe aci trebuie să fie pe undeva Balta Liman cu „Conacul" în care în 1849 se hotăra soarta noastră. E încă, pe aci, poate, pe malul stîng, sub deal, între aceste înşirări de yaliuri şi castele, Ienichioi, unde la 1828 s-a hotărît independenţa Greciei. Pe dreapta, poate acolo unde sînt promenadele luxoase şi vilele, e desigur Therapia, cu palatele familiilor care, pornite din Fanarul încîlcit şi murdar al caselor de lemn, după ce ocoliseră şi se încărcaseră de averi în principate, nu se întorceau în mahalaua natală, ci îşi construiau aci, în această staţie aristocratică, vile şi chioşcuri: Mavrocordat, Mavrogheni, Suţu, Moruzi, Caragea, Ipsilante etc. etc. Dar unde? Dar care anume sînt?

Pe aci veneau corăbiile încărcate cu averi spre metropola lumii.

Se desface tot mai mult strîngerea de dealuri. Palatele sînt acum cu ferestre multe, coborînd pînă în apă, ca în priveliști venețiene, unele îndesate în altele, despărțite de moschei cu minarete tari, înalte. În fund și pe dreapta sînt terase etajate, înghesuite, clădiri, unele fumurii, altele albe, sînt nenumărate turnuri. Zguduitor ieșite în relief sînt cupolele mari, încălecate ca niște carapace uriașe de argint și marmoră, ale moscheilor, păzite de cîte patru sau șase minarete: fusuri de marmoră, înalte cît foișoarele de foc, înălțîndu-se (toate paralele, remarcă un tovarăș de drum) viu spre cer. Sîntem în miezul zilei și e scînteiere de aur și argint în atmosferă, o pulbere răcoroasă în același timp. Bosforul s-a lărgit dintr-o dată înaintea noastră, e încărcat de zeci și zeci, de sute de corăbii, șalupe, mahoane, vase de pasageri care plutesc încoace și încolo, desigur, fiecare la rostul ei precis, dar pentru noi, care nu-l cunoaștem, fără nici o noimă, într-o învălmășeală inimaginabilă. Dealurile împădurite, sau numai cu tăpșane, din stînga și din dreapta, s-au turtit și ele, sînt acum coline dulci, acoperite, în loc de păduri, cu case cu multe etaje și multe ferestre. E pe stînga Scutarii Asiei Mici, pe dreapta Galata și Pera. Bosforul intră acum într-o mare, ca un fluviu în ocean. E Marea de Marmara. Dar a trimis și pe dreapta un pinten de apă, un golf îngust cît Dunărea

la Budapesta, lung de peste zece kilometri. E Cornul de Aur[1].

Bosforul dinspre Marea Neagră, Cornul de Aur, trimis o jumătate de poştă spre Tracia, şi Marea de Marmara sînt cele trei colosale bulevarde de apă care împart Constantinopolul în cartiere deosebite. (Scutari, pe malul dinspre Asia, Pera şi Galata, spre Balcani, Stambulul, spre Marea de Marmara). Să le spunem, pentru culoarea locală, mahalale. Răspîntia lor, cu cheiuri, cu docuri, palate şi moschei pe toate laturile, e piaţa de apă din centrul Ţarigradului. În cincisprezece minute, vaporaşul (cît cel de Dunăre), care pe aceste căi înlocuieşte tramvaiul, traversează în orice sens piaţa de apă, totdeauna încărcat de lume, ca un stup cu gratii multe, descurcîndu-şi drumul printr-o nenumărată forfoteală de vase mari, de bărci putrede, de caicuri şi mahoane încărcate cu mărfuri. Mulţi citează această mare răspîntie de ape, în mijlocul Constantinopolului, drept cea mai frumoasă privelişte din lume. N-am cunoscut atîtea ca să putem fi de o astfel de părere, dar berechetul de culori şi forme, încălecarea de terase, bogăţia de moschei şi palate (profilate pe culmile colinelor, despărţite de braţe de ape), toate scăldate într-o lumină vie, e uluitoare. Acelaşi tovarăş de drum îmi şopteşte iar: „e ciudat, dar parcă

---

[1] Numele acesta îmi spunea mai înainte oricît de multe, dar, vai, n-am ştiut pînă aci că e un golf, pur şi simplu.

am impresia că intru în rada New York-ului". Căci Constantinopolul, aşezat pe măguri, are casele clădite pe terase, şi mai toate înguste, paralelipipedice, cu ferestre aliniate şi înalte ca nişte zgîrie nori. Un alt tovarăş, care a mai fost pe aci, ne lămureşte: casele nu sînt atît de înalte, dar sînt construite toate pe povîrniş. Partea din faţă şi dinspre stradă nu are în genere mai mult de cinci sau şase caturi, dar partea din dos, pe care o vedem noi, adaogă încă pe atîtea în jos, spre mare, pe rîpă.

Ceea ce sporeşte nefirescul şi basmul acestei cetăţi de apă şi terase e fără îndoială numărul moscheilor (Dealtfel ar fi fost pentru frumuseţe îndeajuns Bosforul, ca o Dunăre la Budapesta, dar i se adaogă şi celălalt fluviu, la fel de lat, Cornul de Aur, iar ca şi cum împreunarea lor n-ar fi fost de ajuns, ele îşi au în acelaşi loc şi dubla confluenţă cu Marea de Marmara). Aşezarea oraşului pe măguri dă putinţa fiecărei moschei să domine ca o cetate, căţărată, aşa ca atîtea castele medievale apusene, pe coline, dar sînt un soi de cetăţi mai curînd albe, cu cupole rotunde şi late de tot, suprapuse leneş, păzite, ca nişte catafalcuri uriaşe de marmoră şi argint, de suliţele neînduplecate şi transcendente ale înaltelor minarete. Mai e deosebirea că nu sînt aşezate la locuri de pîndă şi trecere, ci în furnicare de case înghesuite unele într-altele — geometrii de lemn, înalte, cu faţadă de ferestre multe ca nişte vitrine. Tocmai fiindcă locuinţele de rînd sînt atît de înghesuite unele într-altele, moscheile şi sera-

iurile, care sînt construite în lăţime, la loc vizibil, se desprind puternic din peisajul de aur şi smarald, din sfărîmarea de linii a unei capitale a lumii.

Negreşit că şi bisericile creştine, sau mai de obicei, clopotniţele lor, se văd de departe, deasupra clădirilor. Răspîntia de ape şi aşezarea în deal îngăduie însă aci oricărei clădiri monumentale o faţadă şi o perspectivă de apă. Adevărul e că în priveliştea de basm oriental vedenia moscheilor e unică şi copleştioare. Toate par Sf. Sofia (pe care o ştii monumentală, de acasă, din zvonul veacurilor, şi în fapt e singura pe care o găseşti cu destulă greutate, căci, înconjurată de platani seculari, mai e şi acoperită de zidurile întăritoare mai noi).

NU MAI SÎNT FESURI

În ce privește atmosfera și culoarea locală, o mică deziluzie: nu mai sînt fesuri. Teoretic, Stambulul fără fesuri e imposibil, îți pare decapitat. Nu mai există nimic din costumul turcesc. Polițistul care ne examinează actele la debarcaderul cu cheiuri acoperite de movile de zarzavat, fructe și cărbuni, parcă e un ofițer neamț brun. Hamalii bătrîni vor trebui să vorbească pentru ca să-i știm descendenți ai celor care de la Rusciuc sau Vidin răspîndeau groaza în satele pornite în rezmeriță. Alt semn care contrazice locul. Toată lumea are insigne pe piept. E zi de mare sărbătoare și în curînd cercetașii ne prind și nouă cîte un cartonaș la cheotoare: e o chetă în folosul aviației. Voi ști a doua zi din „La République" că în această Vinere s-au sărbătorit 7 ani de la marea victorie („cea mai mare din istoria neamului nostru" scrie gazeta) prin care Kemal Pașa smulgea Greciei toată coasta asiatică și izbutea să decidă de soarta Constantinopolului. Se inaugurau de asemeni trei aeroplane, dăruite de oraș armatei. Unul dintre ele avea dealtmin-

teri să se zdrobească, cu pilot cu tot, peste două zile.

Galata, mahalaua portului, e mahala de port ca oricare alta din lume. Cu magazii, case vechi înalte, cu străzi inguste, cu prăvălii (închise azi) murdare, cu taverne de întîlnire pentru marinari şi cei care trăiesc de pe urma lor.

Cum ajungem în „calea principală a Galatei" încercăm o nouă deziluzie în ceea ce priveşte atmosfera: au dispărut literile turceşti, desenate cu nişte flori şi puncte. Firmele sînt în caractere latine. (Dar „semiluna" e pretutindeni arborată în steguleţe roşii, căci azi e bucurie naţională). Chiar tăbliţele tramvaielor numeroase, roşii şi verzi, care trec în toate părţile, sînt în litere latine. Circulaţia, tot atît de vie ca la Bucureşti (pe căile înguste tot ca la Bucureşti), e dirijată de gardieni, care, suiţi în mijlocul răspîntiei, pe un refugiu ca pe o piatră de moară, toţi înalţi, subţiri şi cu căşti coloniale, în uniformele soldăţeşti negre, învîrtesc bastonaşele ca nişte şefi de orchestră baghetele. În două minute un tren funicular ne urcă pe sub pămînt din Galata la Pera. E scris şi cetit turceşte: Tünel. Peste cîţiva paşi sîntem în „Calea Victoriei" a Constantinopolului. „La grande rue de Pera", cum îi spun, de aproape două sute de ani, străinii, în al căror cartier se află strada. E mai largă decît consoarta ei de la Bucureşti, mai puţin întreruptă de răspîntii, dar mult mai veche, mult mai prost pavată şi străbătură de tramvaie. Magazinele sînt aceleaşi, cu aceleaşi vitrine, cu

aceleaşi mărfuri, lipsesc însă firmele franţuzeşti şi englezeşti. Regimul turc de azi e tare naţionalist şi nu le permite, vom afla. Chiar cînd sînt inevitabile, anunţurile de mărfuri de lux franţuzeşti iau forme nete: Palmoliv, tabldot, Longin, restoran. Ei au rezolvat astfel, net, ceea ce scriitorii români se trudesc de aproape o sută de ani să descurce: scrisul neologismelor. Vei întîlni în literatura românească: revelionul şi reveillonul, cuşeta şi coucheta, rendez-vous-ul şi randevuul.

SF. SOFIA — MINUNEA DINTÎI

Cel dintîi lucru pe care vor să-l vadă călătorii în Constantinopole e Sfînta Sofia. Are titluri materiale şi mistice neasemănate. O mie şase sute de ani vechime, „cea mai mare biserică a Orientului creştin“, transformarea ei în moscheea poate cea mai de seamă a „păgînismului“, valoarea ei artistică şi valoarea bogăţiilor, pur şi simplu, pe care le cuprinde, constituie un nucleu de monomanie, pentru oricine s-apropie, încă de pe vas. O caută printre cele douăzeci şi ceva de moschei vizibile ca şi cînd ar fi gol în jurul fiinţei lor albe, de apar din orice parte a oraşului, şi e, scăzută, tocmai cea mai greu de găsit în peisajul Cetăţii[1].

Din curtea ei încă, te salută acest mic satelit întru frumuseţe care e Cişmeaua lui Ahmet, cu acoperişul prea mare pentru trupul de mar-

---

[1] M. S. Guyer (citat de J. Brehier în „L'Originalité dans l'art Bysantin“ în Revue Archéologique 1932) face, e drept, din opoziţia între simplitatea exteriorului şi splendoarea interiorului, exemplificînd chiar cu Sf. Sofia, una din caracteristicile arhitecturei Bizantine.

moră lucrată cu dragoste, acoperită cu mozaicuri de forme şi culori nenumărate, monument se pare de mare mîndrie pentru arta turcească.

La intrarea scundă de grotă, care te duce umil în Sfînta Sofia, după ce ridică meschina cortină de piele neagră, zecile de excursionişti se îngrămădesc să aleagă papucii. E compromisul între tradiţia musulmană, care nu permite intrarea în moschee decît desculţ, şi încă spălat din nou pe picioare (de aci fîntînele numeroase de la intrare), şi necesităţile turismului. E destul de comică această tîrşîire de papuci, de noapte parcă, peste covoarele sfinte. Pantofiorii cu bot subţire şi tocuri înalte ai femeilor n-au punct de sprijin îndestul în urechea papucului, încît biserica e presărată cu pierderi.

Interiorul imens e o vedenie de galerii de marmoră cu pridvoare şi amvoane. Bolţi circulare suprapuse întretăiate, firide ascunse în stofe scumpe roşii, măresc nălucirea de legendă. Atît de mare e biserica, încît fiecare colţ cu ceardacurile şi coloanele lui face un cartier anume, iar mijlocul de sub imensa cupolă, înaltă de 60 de metri, e încă destul de spaţios, ca o răspîntie de lumină. Un imens candelabru scoborît cu cordoane în mijloc, cu altele mai mici pe de lături, cu sute de candele albe (ouă de struţ, ceşti de porţelan) sînt înşirate pe sîrme lungi, arcuite, ca felinarele veneţiene, şi îţi dau acum ziua o idee rezumată de ce trebuia să fie această răspîntie

tăcută în serile de Paşte ale împăraţilor bizantini, în serile de Ramadan păgîn, cînd totul era desfătare de lumină şi rugăciune. La încheierele arcadelor sînt imense panouri ovale verzi. Aşa cum o pictoriţă împodobise cu panouri, cînd cu Sărbătoarea Unirii, piaţa Fundaţiei. Fiecare literă (fusuri, încolăciri de şerpi şi puncte de aur — pe scutul verde) e mare se spune de nouă metri. Sînt verseturi din Coran.

Mozaicurile pe fund de aur, care pe sub bolţi şi porticuri reprezentau scene din biblie şi evanghelie au fost acoperite de musulmani cu altă aurărie şi vopsea, dar ici şi colo aripă de înger şi aură de sfinţi tot mai apar.

Socot că atunci cînd biserica nu e plină de excursionişti ca acum, trebuie să fie pustie ca un muzeu, deşi în serviciul ei sînt se pare cîteva sute de imami, şeici, muezini, chiacibi (etc.), adăpostiţi în chiliile, şcoalele şi ospătăriile care formează acareturile.

M-am aşezat pe o laviţă de lemn lucrat ca să-mi umplu încă privirea de această cascadă de marmoră colorată, faianţă, vitralii şi stofe. Pardoseala nesfîrşită de lespezi e acoperită cu nenumărate covoare rituale, toate la fel, legate unele de altele, că formează în cele din urmă un singur covor, oblic aşezat, din pricină că mohribul n-a acoperit direcţia întocmai a altarului creştin.

În timpul acesta un ghid dă celor care îl ascultă întîmplător, în franţuzeasca levantină, lămuririle ştiute. Biserica are 70 pe 75 de metri, are sub cupolă 40 de ferestre mici. Are

105 coloane de marmoră de toate culorile, unele aduse de Iustinian din templul de la Efes, altele din templul Soarelui.

Cînd a terminat afirmă precis că a spus: „Te-am învins Solomoane“.

La căderea Constantinopolului, învingătorul Mohamed II, care a intrat în imensitatea ei ortodoxă călare, a consacrat-o mohamedanismului. Arată apoi celor curioşi „loja Sultanului“ îngrădită cu grilaj, „fereastra rece“ unde suflă încontinuu o adiere îngheţată care inspiră, într-altă parte, „urma mîinii lui Mohamed II,“ ba chiar „coloana care năduşeşte“.

Cînd ai ieşit din nou în grădina cu platani şi cafenea, parcă ieşi dintr-un vis. Excursioniştii, intimidaţi de proporţiile monumentale ale bisericei, deveniseră sfioşi. Şi-au recăpătat acum voia bună şi s-au instalat în dezordine la mesele cafenelei, care parcă face parte din acareturile bisericii. Un turc (desigur, deşi nu mai are fes ca să-l poţi recunoaşte) suge printr-un soi de şnur lung legat de o lampă de sticlă albastră aşezată pe pămînt. E o narghilea. Trei patru dintre ai noştri cer şi ei narghilele ca „să le încerce“. O masă întreagă de părinţi cumsecade, cere pentru fiecare cîte o narghilea şi cheamă insistent fotograful. Oare nu se poate spune că fotografia acesta va fi tot atît de documentară ca acea în care tînărul secretar de la prefectura unui judeţ de munte e înfăţişat, în atelierul de la marginea oraşului, pe puntea unei corăbii pictate pe perdea?

Ciocurile narghilelelor, ca şi paharele nu prea spălate, ca şi ceştile de cafea pătate, trec dintr-o gură într-alta, fără preocupări deosebite de igienă, capital nu prea cunoscut pe aci. E un fel de frăţie înţeleaptă şi străbună, care sintetizează de minune, într-un singur gest, şi arta savantă a orientului de a gusta bunătăţile pămînteşti, şi dispreţul lui pentru cele lumeşti în acelaşi timp. E aci unul dintre secretele filosofiei levantine care în toate timpurile a împăcat cea mai deplină satisfacere a simţurilor în practică, cu cea mai pioasă renunţare teoretică. Sîntem prin ţinuturile egumenilor şi paşalelor care, mîngîind aprig coapse pline, caută cu subtilităţi ortodoxe mîntuirea sufletului. Vulgarul materialism filosofic trebuie să-l cauţi în ţările nordice puritane.

HIPODROMUL

Tradus At Maidan

La cîţiva paşi din poarta bisericei, este piaţa dreptunghiulară bolovănoasă a Hipodromului bizantin. Aci, în cadru de marmoră se dădeau petrecerile împărăţiei bizantine, pe care istoria nu le poate uita. Aci s-a decis în cîteva rînduri de soarta lumii răsăritene, între casacele roşii şi verzi. Cotropit de vecinătăţi, plantat şi puţin aranjat, e azi un scuar cu trei coloane roşii. E ridicat în cinstea „exilatului de la Doorn", cînd, acum vreo trei decenii, el făcu sultanului (detronat apoi şi el, mort la Salonic) cinstea să-l viziteze. Lîngă el, un obelisc cu inscripţii egyptene, vechi de peste trei mii de ani, înjumătăţit şi adus aci de Teodosiu se pare.

În mijlocul pieţei se înalţă, dintr-un puţ de piatră, atît de celebra „coloană serpentină". E un burlan de bronz înverzit, gros ca un trunchi de om, alcătuit din trupurile a trei şerpi turnaţi dintr-o dată. A fost menită să comemoreze, în templul de la Delphi, victoria asupra Perşilor. Un patriarh al Bizanţului, unde fusese adusă, socotind că neasemănata minune a celor trei capete de şarpe înfrăţite înseamnă o ispra-

vă a diavolului, a pus să fie sfărîmate cu ciocanele două dintre ele. Turcii au sfărîmat pe cel de al treilea. Acum coloana are vreo cinci metri înălţime, dar strălucirea e cea dintîi. Un alt obelisc, macerat, al lui Constantin Porfirogenetul face simetrie cu acela al lui Teodosiu.

E de reţinut că întîmplător turcii au instalat aci un tîrg de cai, ceea ce le-a permis să traducă, în mod simplu, numele pieţei: At Maidan, Maidanul Cailor.

Ne reîntoarcem spre stînga, să vizităm „moscheea albastră" Sultan Ahmed (clădită de sultanul minor, la cîţiva ani după moartea lui Mihai Viteazul), care, deopotrivă în proporţii cu Sfînta Sofia, o domină parcă prin cele şase minarete, fusuri de voinţă spre cer, cît şi prin faptul că piaţa maidan, care le desparte, înlesneşte numai acesteia darurile perspectivei. Interiorul, smălţuit cu albastru, din marmoră seină ca piatra e de o sobrietate care contrastează cu bogăţia de culoare a Sfintei Sofia. Foarte preţuită şi foarte bogată, se desfăşurau aci cu mare strălucire serbările Bairamului.

GROAZA DE MOARTE

Traversăm maidanul prăfuros, bolovănos, ca să găsim în grădina Seraiului cele două muzee, poate printre cele mai interesante de aci. Stau față în față, în parc, unul dintre cele dintîi palate construite de turci, după cucerirea Constantinopolului (s-a terminat chiar în timpul domniei biruitorului Mohamed al doilea în 1466), și o clădire modernă de muzeu european, încheiată abia prin 1908.

Cel dintîi, „Celini Chioșc" (chioșcul faianțelor), socotit ca model de arhitectură musulmană, e dealtfel în formă de cruce. Are cîteva săli pline cu faianțe vechi, neprețuite, cu sculpturi în lemn, cu „obiecte de artă" ale timpului. E de pildă un dulăpior geografic de pe la 1700, cu două uși îmbrăcate în aur, care, date la o parte, lasă să se vadă o hartă a imperiului otoman, cu întreaga Europă, de o uimitoare exactitate geografică pentru timpul ei. Două covoare istorice, cîrpite cu îngrijire, mari fiecare cît un perete pot sluji de pildă pentru ce înseamnă această artă la musulmani. E o uluitoare împletire de forme și culori, de o bogăție

de motive pe care nu şi-o poate închipui cine n-a văzut covoare istorice orientale.

Faţada acestui chioşc e un pridvor bogat, pe tot lungul ei, sprijinit pe coloane subţiri de marmoră, despărţite între ele de mici arcade ca scoicile.

În faţa lui, muzeul „Modern de antichităţi“, clădire mare europeană. Sălile lui spaţioase, „stil muzeu“, dau una într-alta ca sălile de spital. În loc de paturi albe cu etichete, sînt aci aliniate însă albe sarcofagii de marmoră, tot cu etichete şi ele.

E cea mai vestită colecţie de sarcofage din lume, descoperite acum o jumătate de veac la Saida, cuprinzînd sarcofagiile Sidonului. Monumente de marmoră albă închisă ermetic, noi de par încă nefolosite, cu danteluri sculptate, cu basoreliefuri aproape realiste au fost păstrate în straturile pămîntului ca sustrase timpului. Unul dintre ele trece drept monumentul funerar al lui Alexandru cel Mare. Sînt toate cîteva zeci, unele în formă de catafalc, altele coşciuge antropomorfe, fantome tăiate geometric în piatră, ca un soi de sculpturi expresioniste, menite să dubleze pe cel culcat înăuntru. E şi o mumie care nu seamănă cu cele pe care le-am văzut pînă acum. Un rege al Sidonului e în carne şi oase înaintea plimbăreţilor. Oasele sînt desigur afumate, îngălbenite, cu craniul simplificat, dar viscerele s-au strîns de-a lungul coloanei vertebrale ca frunzele uscate. Fiecare vorbă a lui în viaţă însemna hotărîrea destinului pentru semenii săi. Ba

pentru nenumăraţi laolaltă, cu un singur semn, hotăra de viaţă şi moarte. Presărate printre sarcofagii sînt în acest muzeu torsuri schilodite de zei şi zeiţe, frînturi de rară frumuseţe, izolate ca strigăte deznădăjduite de refuz împotriva morţii. Trei rînduri de cămăşi de marmoră, închise unele într-altele, iar în mijloc, ascuns ca sîmburele în coaje, cel ce ar vrea să biruie destrămarea. Şi acolo, încă, dispare ca miezul în nuca uscată. O nimfă, întreagă prin excepţie, mică şi înspăimîntată întoarce spatele vedeniei de cimitir. Ea, care n-a existat niciodată în realitate, e totuşi mai vie decît regii şi împăraţii care au înfrînt armate şi au dormit în mătase şi aur.

Părăsim spitalul cu paturi şi trupuri de marmoră, pe scara căruia urcînd, ne scufundasem în antichitate. Sîntem iar în faţa Sfintei Sofii, şi aci afară sîntem tot sub semnul timpului, dar veacurile sînt înnădite cu tramvaiul electric şi cu automobilele care trec în sus şi în jos. Colţul acesta pe care ne găsim e o peninsulă, nu mai lată de un chilometru. La miazăzi o scaldă albastru Marea de Marmara, la miazănoapte o mărgineşte verzui fluviul, plin de vase şi catarge, Cornul de Aur.

Dacă le unim printr-o linie, cam pe aci pe unde sîntem, tot triunghiul, pînă la răspîntia de apă uimitoare, e o grădină mare, ferită cu ziduri şi „porţi" de restul oraşului.

E seraiul de la Top-Capu, cu palatele sultanilor, locuite de ei pînă pe la începutul veacului trecut. E mai ales vechiul Bizanţ.

DEDESUBT-DEASUPRA

Mutînd baza triunghiului mai spre continent sîntem încă în vechiul Bizanț, care, de sub acoperămîntul turcesc, apare ca scheletul unui om asasinat și neizbutit îngropat. Sînt ziduri mari năruite de la un turn la altul, e o biserică transformată în moschee, în muzeu, e această neasemănată Sf. Sofia. Dar sub pămînt încă. Intrăm într-o curte mică murdară, ca într-o curte de pe Calea Moșilor. Scoborîm cîteva trepte în pimniță și, la lumina gălbuie, e cea mai uluitoare priveliște. E ca un templu adînc subpămîntean, făcut de planurile omului. Mai multe sute de coloane de marmoră, înalte de mai bine de zece metri, și aliniate pe toate direcțiile ca aracii într-o vie de soi, ca niște bulevarde luminate cu electricitate, se scufundă într-o apă a Bizanțului. A început-o acum mai bine de cincisprezece veacuri Constantin cel Mare și a sfîrșit-o Justinian. Dealtfel nu e singura citernă de obîrșie bizantină, dar e cea mai mare. Deasupra ei s-au grămădit case cu etaje, prăvălii joase ca bordeiele, moschei cu minarete, nimic nu mai spune ochiului despre

Constantin și Justinian, dar sub pămînt minunea e întreagă și sănătoasă, și acum. Găleţile ies pline cu apă deasupra și azi ca și atunci.

Coborîm pe străzi care seamănă, întortocheate, cu case vechi ruinate, cu prăvălii murdare cum e calea Văcărești a noastră, spre podul Carachioi, pod de fier peste apele de lac, late de o jumătate de chilometru, ale Cornului de aur. Construit de nemţi nu prea de mult în locul faimosului pod de lemn, constituie una din laturile marei pieţi de apă care desparte cartierele Constantinopolului, prelungind cheiurile în așa măsură, că balustradele lui, scoborîte cu cîte un cat, slujesc de debarcader pentru vapoarele de trafic local. O parte din el se dă la o parte noaptea ca să permită vaselor să intre în lungul golf al Cornului.

Circulaţia e imensă, încît cîte opt oameni la un capăt și la altul abia de prididesc să încaseze taxa cuvenită pentru trecere. Le e ochiul atît de deprins că nu le scapă nimeni și gesturile le-au devenit reflexe ca ale virtuoșilor pianiști.

Din mijlocul podului, privesc spre apus golful lung ca un fluviu încărcat cu sute și mii de vase vechi. Se spune că a fost numit „Cornul de aur“ nu numai pentru forma lui, de semilună de o jumătate de poștă înfiptă în coasta europeană, ci și pentru că aci soseau corăbiile grele cu toate bogăţiile din lume, cînd sub Soleiman Magnificul, armatele turcești stăpîneau pînă sub Viena și pînă aproape de Kiev,

în afară de Asia mică şi Arabia, după ce Persia trebuise să se închine şi ea de atîtea ori.

Cînd priveşti însă spre capătul lui dinspre Stambul, podul pare o alee de fier, care duce la magnifica moschee a Sultanei Valide. A fost durată de soţia Sultanului Ahmet I, contemporana Doamnei lui Eremia.

E mai mare chiar decît colina la picioarele căreia e aşezată, iar cele patru minarete, fuse albe uriaşe în albastrul limpede, amintesc de cer şi Dumnezeu cupolelor leneşe, turtite şi senzuale, ca nişte paşi cu picioarele îndoite sub ei.

Cu o curiozitate de şcolar şi colecţionar privesc acum peste balustrada dinspre răsărit, peste marea răspîntie de apă a lumilor. Ţărmul asiatic, cu Scutari și Cadichioi, cu minarete şi clădiri albe, cu imensa facultate de medicină și marea gară Haidar Paşa, e scăldat într-o lumină care face să scînteieze toate acoperişurile. Geograficește, ţărmul acela e mai legat de Japonia decît de prefectura de poliţie de vis-à-vis sub a cărui oblăduire e. Prin faţa lui trec năvi dinspre gurile Dunării spre gurile Nilului, de zeci de veacuri.

La dreapta mea aşa cum privesc de pe podul uriaş, Stambulul, încărcat de moschei şi ziduri bizantine, sfîrşeşte printr-o limbă de pămînt ca un deget al Europei care ar arăta spre Asia. E Capul Seraiului, ferit în spre Stambul cu ziduri groase, ocolit cu senzualitate de vase, cea mai frumoasă „poziţie“ din lume, căci e

scăldat de trei mări albastre: Marea de Marmara, Bosfor și Cornul de aur.

Mă desprind cu anevoie și o pornesc legănat, în timp ce toate umbrele culcate de asfințit, pe mare, ale vaselor și palatelor, arată spre Asia.

RUMELI-HISSAR

Cînd la sosire am intrat cu „Regele Carol" printre malurile deluroase şi împădurite cu platani şi palate ale Bosforului, ne-a apărut puternică şi evocatoare, îndeosebi, pe ţărmul european, o cetate de granit alcătuită din trei turnuri sure, rotunde ca turele de şah, sau dacă vreţi ca trei „foişoare de foc" cărunte. Unul aşezat chiar în malul mării, celelalte două, deasupra, pe muchea colinei care, ca o ramură perpendiculară pe malul înalt, încearcă să închidă trecătoarea. Ziduri înalte şi groase de piatră leagă temeinic cheagurile de granit.

Vedenia cu lumină tare şi culori fabuloase era ca dintr-un basm asiatic, ca un cîmp de luptă între şahi şi mogoli.

Citesc acum, în camera de hotel, lămuriri despre ea, căci diseară vom merge, cale de o poştă, cu automobilele, de-a lungul Bosforului, ca s-o cercetăm sub lumina lunii.

A fost zidită de Mohamet Cuceritorul, cu un an înainte de a începe asediul Constantinopolului, pentru ca să prindă picior puternic şi în partea de nord a marei Metropole a lumii,

şi, mai ales, ca să poată supraveghea strîmtoarea. Căci, fiindcă malurile trimit aci colţuri unul către altul, e locul cel mai gîtuit al Bosforului, cel lung de o poştă şi jumătate. Pe aci a trecut Darius cu 700 de mii de oameni ca să vie prin părţile dunărene, să pedepsească pe Sciţi şi pe aci au trecut o parte din Cruciaţi. (Mai sus e, după aproape 1000 de ani, „platanul lui Gotfrid de Bouillon“, una dintre căpetenii). Hotărît cu orice preţ să ia Constantinopolul, care dealtfel, în timp de o sută de ani, era din ce în ce mai strîns de aproape, mai înconjurat, Mohamet a stăruit cu îndîrjire în îndemnul pentru ridicarea acestei cetăţi „europene“. Două mii de zidari şi pietrari au lucrat neîntrerupt timp de trei luni. Tunuri mari, care zvîrleau ghiulele de marmoră în Bosfor, şi creneluri pentru puşti grele, îi alcătuiau armătura, contribuind la acea faimă milenară a Strîmtorilor, că sînt de neîntrecut.

Fabulos a fost şi acest destin al Osmanlîilor. Cam pe la 1300 fiinţau aproape neştiute în noaptea medievală, în jurul Constantinopolei, care strălucea iluminată din toate părţile asemeni unui vas feeric în întunericul mării, mici popoare şi triburi mai mult de păstori. Unele, prin părţile Carpaţilor, se strîngeau în mărunte voievodate cu vreun Basarab în fruntea lor, dar altul, prin Frygia, alcătuit din cîteva sate, pornea prin Osman, cu înverşunare, spre jaful lumii.

Această dintîi căpetenie, Osman, lună nouă, albă ca un hanger de oţel încovoiat, ivit pe

cer, a dezlănţuit numai porunca sălbatică de cucerire; urmaşul, Orcan (care a creat oastea ienicerilor şi a luat numele de „padişah“) a robit Asia mică (Anatolia) şi a hotărît capitala la Brussa, la picioarele Olimpului, pe ţărmul Mării de Marmara, aproape chiar în faţa Bizanţului fascinant.

Soleiman, fiul cel mare, el care dealtfel nici n-a apucat să domnească, a pus, în fruntea oştilor, piciorul în Europa, trecînd Dardanelele (era în anul 1357). Alt fiu, acesta domnind, Murat I, cel ucis mai tîrziu în Cîmpia Mierlei (bătălia cărţii de cetire din clasa a IV-a primară) a cucerit Adrianopolul şi a dus puterea turcească vijelioasă pînă sub Belgrad. Fiul acestuia, Bajazet Fulgerul, care a înspăimîntat Roma, ameninţîndu-o precum se ştie „că va da calului lui ovăz din pristolul Sf. Petre“, a măcelărit armatele creştine, cu Mircea al nostru între ele, care a scăpat cu alţi cîţiva prin fugă, la Nicopole, şi a întins cuceririle în Asia, pînă întîlni pe mongolul Timurlenk — „biciul lui Dumnezeu“ — care, într-o bătălie disperată, îi sfărîmă şi nimici oştile, prinzîndu-l de viu. Tătarul avea să-l poarte, într-o cuşcă, după el, ca pe o fiară prinsă, şi pe cîmp de luptă şi, ticălos, în corturi cît castelele, martor neputincios la întreceri de ospeţe şi de iubire. Murat al II-lea avea să fie bătut la Belgrad de Ioan Corvin de Huniade, dar avea să-l bată la rîndul său, înspăimîntător, în aceeaşi cîmpie a Mierlei, unde Bajazet zdrobise pe Sîrbi la 1389.

Mohamet al II-lea găsea deci la un veac şi jumătate de la pornirea din satele cu turme de capre şi oi, dintîi, aproape întreaga peninsulă balcanică robită (fără Albania, unde munteanul Scandenberg era de neînvins) şi între Asia şi Europa, înconjurată de toate părţile, rezistînd mereu, cetatea lumii, Constantinopol. Se înţelege deci îndîrjirea sîngeroasă cu care a purtat atacul de două luni, care avea să ducă în ziua de 29 mai 1453 la căderea milenarei Capitale. Doi urmaşi, Selim I, şi, mai ales, fiul acestuia, Soleiman Magnificul, aliatul păgîn al lui Francisc I împotriva lui Carol Quintul, în veacul următor, aveau să ducă la cea mai mare strălucire puterea turcească, dominînd de sub zidurile Vienei, pînă în Persia departe, în Arabia şi tot Nordul Africii. Dar de la moartea Magnificului (1556) începe scoborîşul. Semiluna rece crescuse treptat, cam din vremea lui Basarab pînă înspre Mihai Viteazul, cînd devenise o adevărată lună plină, însîngerată şi măreaţă... Apoi începe trîndăvia, clocirea simţurilor în plăceri şi cruzimile întoarse înăuntru.

Ceea ce reţinem acum în noaptea înaltă, din fuga ameţitoare a automobilelor, cînd prin marginea apei (care e aproape la acelaşi nivel cu şoseaua ca o baltă lîngă un sat), despărţiţi abia printr-un trotuar şi cîteodată nici acesta, cînd printre clădiri de staţie climaterică, e o impresie de voiaj într-un ţinut elveţian. Bosforul e punctat de nenumărate lumini, pe un ţărm şi pe altul, apele lui freamătă uleioase sub

lună, iar dealurile malurilor își sporesc contururile în întuneric, copleșitor. Drumul e cel început acum două zile prin dosul palatului *Dolma Bace*, dar continuat cu iuțeală metalică.

Am ajuns, și mașinile opresc după botul unei coline, una după alta. Deasupra noastră, poruncind şoseaua îngustă, e întîiul foişor de piatră al cetăței, cel de jos. Urcăm un povîrniș cuprins între zidurile înalte ca o curte. Înghesuiala, caracteristică locului, a pus locuințe omenești, mici, nevoiașe, pînă și aci, ca într-o ogradă de mahala. Le ocolim ca să nu deșteptăm pe cei ce dorm trudiți înăuntru. Farurile mici ale mașinilor, luate cu noi, luminează urcușurile. Cetatea e nesfîrșit mai mare decît pare pe vapor, zidurile de granit, la cari ajungem iar, au mai bine de un metru grosime și-s înalte, ele înseși, cît casele cu două caturi. De-a lungul lor urcă trepte, înguste ca scările de metal ale vaselor, în gol, fără sprijin pentru mînă, încît o parte din doamnele convoiului nostru, amețite, renunță să mai urce. Amintirea trecutului, înălțimea însăși, de turlă, noaptea cu lună, dau un soi de beție însă, care îndeamnă pe ceilalți la urcuș. Răsplata pentru cei ajunși în vîrful turnului rotund e o nouă bucurie a ochiului. Bosforul a devenit acum un lac între munți, cu castele bogate în ferestre luminate, cu jocuri de umbre tulburătoare. E răcoare, luna e înaltă și eternă, cei cățărați pe creneluri, privind cu frică, adînc în jos, şoseaua, se simt desprinși în timp și spațiu.

HARTA VIE

Cred că e de prisos să descriu Stambulul pentru franțuzii și nemții care nu l-au văzut. Nu mă simt nici autor de pitoresc literar, nici de filme internaționale.

Scriu aci însemnări pentru prietenii de acasă, anume, și această cunoaștere dă și măsura și întorsul din pană. De pildă ora aceasta a nămiezii, cu lumina ei care fierbe, mișcarea de răspîntii, cu prelungirea pe străzile strîmbe în suișuri, dau la fiecare colț învălmășeli de senzații al căror fel nu se poate lămuri prea mult pentru străinul „în genere". Dar pentru un prieten bucureștean se poate spune minunat: Străbatem în fuga atomobilului un cartier cam cum e strada Carol și Calea Șerban Vodă, însă cu casele mai înalte, mai răsăritean încă, și încă mai umblat (tramvaiele sînt verzi și roșii), urcînd spre colinele istorice ale Stambului sfînt. Pe această lungă cale (care mai tîrziu e chiar spinarea lanțului de șapte coline istorice și molatece ca ale Romei rivale), zeci de mii de bărbați, femei și copii se duc la munca lor, la necazurile lor, la slujbă, la cîrciumă, la

băcănie, iar printre oamenii aceştia care trăiesc ziua de azi (proprietarul aşteaptă chiria, la atelier e muncă grea, băcanul dă lipsă la cîntar, în port nu e de lucru) — şi care ştiu despre Constantin Porphyrogenetul şi Mohamed al doilea mai puţin decît vizitatorii streini — noi, care căutăm ce a mai rămas de acum o mie şi sute de ani, sîntem nişte zănateci care trăim în altă lume. Dibuim ruinele trecutului printre îngrămădirile vii de azi cum caută poliţia să identifice hainele de preţ furate de mahalagii, preschimbate şi purtate după incendiu.

În goană deci, lăsînd pe dreapta, printre plăcintării, cafenele, galanterii, locante (locanta), bragagerii — pe undeva pe sub ele e şi citerna bazilica — urcăm, iar, pe sub zidurile Seraiului ca pe sub zidurile Arsenalului bucureştean. Ici şi colo cişmele uriaşe, ca nişte porţi înalte înflorate din care vin guri de apă, dau un farmec neaşteptat întregului. Se alternează cu porţile monumentale, care acum sînt staţii de tramvai şi printre care ştim că e şi aceea care duce la „Sublima Poartă"... Sfînta Sofie rămîne pe stînga, acoperită de platani; iar sus ne aşteaptă Achmed Sultan, imensă, toată în maidan, umplînd cerul cu cele şase minarete ale ei, iar alături, Ministerul de agricultură, piaţa hipodromului cu coloanele bizantine. Alergăm mereu, înainte, printre mii de oameni care nu ştiu toţi să citească şi nu pot explica nimic, trecînd pe lîngă moschei mici cu morminte de sultani, lăsînd pe dreapta geamia dantelată ca un palat maur, Nourieh Osmanlîh (asta se deo-

sebeşte uşor de prăvălii), moscheea Baiazid, arcul de triumf al universităţii (a fost pînă la Kemal al ministerului de război, care s-a mutat la Ankara). Iată-ne la Soleimanieh, „splendoarea şi bucuria“, după spusele poeţilor turci.

Străbatem o mare piaţă, cu un arc de triumf poleit ca o acadea cu floricele roşii, în lumina mărită a nămiezii, ca să cercetăm moscheea lui Soleiman Magnificul, cel care şi-a ucis copiii ca să asigure moştenirea tronului anume pentru cel dăruit de femeia iubită, Roxalinda, circaziana. Cheamă ochiul din depărtare pentru că e, prin proporţii, prin înălţarea cupolelor şi domurilor ei, deasupra Cornului de Aur, parcă în plin centrul Constantinopolului. „Splendoarea şi bucuria“. E totuşi, deşi pare pe dinafară mult mai mare, mai mică decît Sfînta Sofia. Curţile sînt cu ziduri de piatră şi marmoră, cu minarete înălţate fără prihană. Prin ferestrele multe, lumina zilei pătrunde fără mister în golul imens al pereţilor lor acoperiţi cu faianţă, arătînd limpede piloţii uriaşi de porfir, care susţin cupola de 26 metri diametru, cu pridvoarele de marmoră sculptată. Simţi însă că e în totul o aşezare calmă, pornită spre înlemnire, în acest cort uriaş de marmoră şi vitralii lăptoase. E totuşi la fel cu celelalte moschei, dîndu-ţi impresia că dacă ai văzut una le-ai văzut pe toate. Singura excepţie pare Sf. Sofia, poate şi din cauza zidurilor exterioare care, acoperindu-i ferestrele, i-au sporit umbra şi taina interiorului, scoţînd în relief bogăţiile bizantine.

A fost clădită, să spunem pentru nume (în 1566), de arhitectul Sinan, omonimul și contimporanul pașei care și-a pierdut dinții la Călugăreni.

Acum, la întoarcere, trecem prin curtea goală și vastă, printre zidurile înalte ale unei cazărmi sau școli, către foișorul de foc al Seraschieratului. E ca un minaret dublu, desigur de marmoră, dar pare mai curînd de zidărie veche, care, împreună cu măgura pe al cărui vîrf se află, se înalță de la suprafața mării (care aci nu mai e teoretică, așa ca la munte sau ca la București, ci imediat în port jos) cam la 150 de metri înălțime. Intrăm ca într-o cetate ruinată și urcăm în neștire scara de lemn, în formă de melc, cu treptele tocite, încolăcită mereu deasupra capului nostru și rareori luminată prin cîte o ferestruică de culă. De cîteva ori îți pare că ai ajuns și iar o iei de la capăt. De la o vreme ți se năzare că scobori, nu urci. Aproape de vîrf, are un ceardac circular, ca un guler de cobra, care folosește de locuință păzitorilor. Nu ne mulțumește priveliștea și, cu toată oboseala și exasperarea urcărei celor 179 de trepte, mai suim vreo două trei duzini și acum sîntem pe platforma de scînduri îngustă ca un cărucior, de deasupra de tot. Dintre tovarășii noștri, care cum pătrunde prin gura de pivniță se și clatină amețit. Nu atît din pricina urcușului, nici a tăriei văzduhului, cît a neasemănatei priveliști. Un scriitor citează zicătoarea: că atunci cînd Diavolul vrea să arate cuiva bogățiile pe care i le oferă în schimbul sufletului, îl urcă

în turnul Serascher. De jur împrejur e toată minunea de împărțiri de apă, coline, terase cu palate și desimi de oraș. Ai impresia că ești într-un avion oprit în loc. E, jos de tot, o hartă vie, mărită copleșitor. Marea îți pare la picioare din toate părțile. Scutarii îi vezi dincolo în amfiteatru cu geamii, yaliuri și cimitire legate, pînă devin cu adevărat asiatici. Marea de Marmara e întreagă dedesubt pînă spre munții Olimpului. Constantinopolul își oferă, ca într-o vedenie supremă, ca într-un dar de învins, toate frumusețile. Moscheile, ruinele de ziduri, Seraiurile, cartierele înțesate cu clădirile lor new-yorkeze. Cornul de Aur și ocolurile de vis ale Bosforului, cu nenumăratele lor corăbii și mișcarea de furnicar, sclipesc jos acolo, cînd de argint, cînd de sidef. În lumina vie, toate culorile sînt tari, în plină efervescență. Așa îmi închipuiam la școală grădinile suspendate ale Semiramidei. Tot ce are puțină lucire, acum radiază. Grădinele de platani, negrul caselor de lemn, turnurile numeroase, ca ale Galatei de dincolo, din față, își măresc în lumină bogăția, cum devine vie, transparentă, sticla verde, cu apă, dacă o privești în lumină. Nimeni nu se îndură să plece.

„Bună afacere", îmi spune un domn scurt, îndesat, cu mustața mică neagră, fără să știu dacă prin asta vrea să spună și altceva, decît că face să urci 200 de trepte pentru o asemenea priveliște.

BASMUL MINCINOS

Trecem din nou pe sub arcul de triumf, lăsăm pe dreapta moscheea ca o mînăstire măreață de tipsii, care din cauza cupolelor argintii aliniate îți dă și ciudata impresie a unui grup aliniat de rezervoare de petrol, a lui Bajazet Fulgerul, și iată-ne la alt centru de mare atracție. Cred că lumea își închipuie că *marele bazar* e un uriaș magazin subteran, ca într-un basm, ceva din fabulosul „O mie și una de nopți", plin de lucruri prețioase pe care le poți căpăta pe nimic aproape. Femeile îl bănuiesc înrudit cu pavilionul tezaurului. În realitate este o întinsă hală de vechituri, într-un cartier care aduce cu strada Patriei. Lumina pătrunde așa de greu în această hală, că ai impresia că ești într-o subterană mucigăită, bolovănoasă, plină de gunoi și lături vărsate. În dughene, lumina, scăzută cum cere negustoria, nu se stinge niciodată. Ulițe interioare o străbat perpendiculare unele pe altele, toate cu prăvălioare, unele atît de mici că stai în ele numai plecat. Pereții dinafară sînt numai galantare ca în Hanul cu tei. Ulițele sînt hotărîte pe mărfuri. Pe una

se vînd numai papuci cusuţi cu fir, pe alta, manufactură nemţească, pe alta ciubuce şi mărgele, imitaţii de chilimbar, „made în germany“ de asemeni. Mai înspre ieşire e şi un şir de giuvaergii. Toate mărfurile sînt nesfîrşit mai proaste, şi mai ieftine deci, decît în magazinele de specialitate din Pera. Deziluzia tuturor e comică şi graba de a ieşi din miros e unanimă.

TAINA CIPREȘILOR

A doua zi mă deștept aproape în zori, deși m-am culcat tîrziu. Am o impresie de ostilitate, de duhuri ciudate în acest hotel. Mă simt prizonier și mi-e teamă să privesc ușile întredeschise ale culoarului. Mă simt în orașul acesta dintre lumi urmărit de stafii. E o temă obișnuită acum după marele război: un soi de pierdere a personalității. Un soldat a căzut greu rănit pe cîmp. Prizonier, s-a deșteptat în țară streină, fără amintirea celor ce au fost, cu o „nouă personalitate". Un incident oarecare îi readuce odată cu amintirea și existența dintîi. Călătoria de acum trezește în mine viziuni atavice, adormite în subconștientul rasei. Copilăria adunată a înaintașilor mei, a mea neștiută, e parcă mai legată de acest Țarigrad de care a depins, ocolită, soarta părinților și bunicilor mei, decît de Bucureștii moderni de azi. Vreun strămoș al meu săruta desigur cu umilință mîna vreunui serdar grec, care și el îngenunchea la scara vreunui Agă. Iar Vodă, chiar el, stăpînul vieții și averii tuturor, nu era

decît protejatul vreunui paşă sau dragoman, care însuși abia pătrundea la marele vizir. În timpul războiului, pe front, pentru soldați, generalul cel mare, care printr-un ordin telefonic dispunea de soarta a mii de inşi, cel care era mai mare peste generalii mari, era invizibil ca Dumnezeu. Pentru ai mei, erau tot atît de mari, cam aşa invizibili, timp de veacuri, toţi cei de la Ţarigrad, oraşul în care mă găsesc eu acum mişcîndu-mă cu o neliniştită familiaritate, în cetatea în care s-a plămădit, prin subteranele atavismului, soarta mea. Într-o Olandă occidentală un om îşi putea hotărî de viaţa lui şi a descendenţilor lui, adunînd avere şi clădind o casă cu ziduri groase, care să-l despartă de restul lumii. În Bucureşti, cu căsuţele lui de lemn, cu poruncile crunte de la Agie, cu răzmeriţe, unde dealtfel Vodă însuşi se putea în cîteva ceasuri trezi cu un petec negru pe umăr şi pe urmă legat cu toţi ai lui şi dus să fie belit în cula de la Şapte turnuri, „soarta omului" era mai ocultă şi viaţa mai bîntuită de năzăriri.

Vreo îmbrăţişare de sînge şi blestem a vreunei grecoaice lascive putea smulge pe aci, prin culcuşurile acestui Stambul, o iradea care acolo la noi să devie nenoroc, închisoare şi mormînt.

Pînă se deşteaptă lumea de-a binelea în acest Levant leneş, citesc cu patimă din cărţile despre viaţa lui, pe care încă de ieri le-am împrumutat în teanc de la un student turc, ataşat de noi.

La nouă dimineaţa toţi coborîm în dezordine, ca o companie nedisciplinată, din Pera

spre podul Carachioi, în Galata. Nu însă ca să trecem peste Cornul de Aur spre Stambulul cu moscheile și seraiurile lui, ci ca să ne îmbarcăm pe vaporul care face oficiul de tramvai. Vom traversa „piața principală" a Constantinopolului, marea răspîntie de ape a lumii, ca să trecem la Scutari, în Asia.

Abia ne strecurăm prin furnicarul de oameni de toate neamurile, de pe acest pod, poate, după cele din Londra și New-York, cel mai umblat din lume. Căci două jumătăți de oraș cu Stambulul de o parte și Galata cu Pera de cealaltă parte, fiecare cam de o jumătate de milion de locuitori, nu sînt legate între ele decît prin două poduri. Vaporul modest pleacă de la debarcaderul aflat chiar sub streșina podului. Înainte de îmbarcare, îndemnat de un tovarăș de drum, mă vîr dedesubt și spectacolul nu e deloc banal. Podul nu e clădit pe picioare de beton sau de fier, ci este susținut numai, se pare, pe plute întărite de fier. Sîntem deci dedesubt, ca sub bolta groasă a unei catedrale gotice, căci deasupra noastră în negură, barele uriașe se traversează unele pe altele ca spetezele zmeului și nesfîrșite (pe o jumătate de chilometru) în linie dreaptă, ca văzute în oglindă. Cu adevărat, apa, jos, este o oglindă imensă, adîncă, de smarald, fiindcă, privită din întuneric, marea verzuie, văzută în toată întinderea ei, e o lumină pură, nemișcată, de cristal verde.

După o jumătate de oră debarcăm la Scutari în Asia. Schela e o baracă de lemn ca

la Moşi, dar numaidecît în spatele ei şi al cîrciumilor, e o moschee de o nesfîrşită graţie, ascunsă sub pomi ca o cadînă sub văl (numai cu ochii mari descoperiţi), păzită de minareturi ca de eunuci. E geamia Ischel Buiuk, clădită acum patru sute de ani aproape de fiica lui Soleiman Magnificul. Pornim în sus, căci oraşul-mahala e în amfiteatru, pe Calea Scutari, cum am porni pe Calea Rahovei; un drum la stînga duce peste valea „Bulbul Dere“ la muntele „Bulgurlu“, pe care le reţin pentru numele lor. E duminică azi şi numai joia am putea vizita o „Tehe“ ca să vedem dervişi urlători în exerciţiul cultului lor. Vom merge numai să vedem marele cimitir de pe „pămîntul făgăduinţei“ al Asiei: Buiuk Mezaristan.

După ce maşina a trecut de ultimele case, printr-un ţinut pietros, cu iarba abia răsărită ici şi colo pe la încheieturi rîpoase, după ce am lăsat pe dreapta şi pe stînga cîteva moschei de marmoră aproape fumurie, începe pe stînga drumului o pădure rară de chiparoşi. Drepţi ca plopii, cu frunzişul mai compact şi de un negru catifelat, chiparoşii aceştia sînt parcă nişte fantome înalte şi condensate. Între ei sînt morminte (sau au fost). Acum, luate parcă de şuvoaiele de ploaie, stelele funerare au alunecat, s-au strîmbat, s-au îngrămădit unele peste altele. Kilometri întregi, ai spectacolul unei păduri de munte tăiate, în care buştenii, porniţi la vale, s-au oprit la întîmplare, strîmbi, răzleţi sau grămadă pe povîrniş. Numai că aci sînt stelele funerare în loc de trunchiuri tăiate.

Cînd cunoști cimitirele europene, gătite ca niște parcuri, nimic nu ți se pare mai trist decît un cimitir turc (aci la Constantinopol, mai toate așezate pe rîpe), cu lespezile lor pornite la vale, cu pămîntul uscat și frămîntat ca după un bombardament, în care numai chiparoșii, singuratici chiar cînd la un loc formează un soi de pădure, se înalță închiși în ei ca niște suflete. Ici colo o floare de cîmp, dincoace un mănunchi de iarbă, un gard de fier părăginit, măresc încă tristețea nemărginită, de ruine. Aș vrea să întreb, aș vrea să aflu din cărți și nicăieri nu găsesc nici o lămurire. Cimitirul de la Eyub l-am văzut în amurg, dar pe colina rîpoasă era aceeași dezolare de ruină. Pe celălalt, sfînt și el, de pe coasta de la Rumeli Hissar, de pe țărmul Bosforului, l-am văzut bine din mersul vaporului la întoarcere: aceeași îngrămădire de stele, de marmoră roasă ca într-o curte de pietrar și aceeași părăsire în lumina egală a soarelui de miazăzi. Cimitirele creștine au înfățișare de parcuri cu vile în miniatură, marmora și intențiile arhitecturale încearcă să cheme o viață, s-o amintească și pe cît se poate s-o înlocuiască. În cimitirele turcești moartea pare definitivă. E taina, atît de adunată în văzduh, a chiparoșilor (acest frate îndoliat și înalt al bradului și al pinului), care nu întinde crăci, nu se destramă într-o căutare a pămîntului, ci se vrea numai către cer, ca un minaret negru de umbră închegată. Cred că și cuvîntul românesc „chiparos“ e nepotrivit. E parcă prea lărgit, mai ales la plural, lipsit

de acea subțiere sumbră și catifelată spre cer, care face copacul să pară un sul negru uriaş, de papură ecuatorială. „Chiparos" e plin de sugestia „chiparoaselor" și chiar a „tiparoaselor". Nu aș prefera nici turcescul „selvi", ci cuvîntul grecesc prin ocol franțuzesc. „Chiparoşii" păstrează, chiar în această enervantă înfățișare, ceva din lipsa de familiaritate a morții, care face din acest copac unicul parcă gînditor în lume, o ființă prezentă și transcendentă în același timp, trăind singur, cu gol în jurul lui, fără promiscuitatea celorlalți copaci, care își încîlcesc crăcile, își amestecă frunzişurile, se reazemă unul de altul.

Străbatem cu mașina un peisaj de deal uscat înapoi spre Scutarii cu prăvălii și cîrciumi, renunțînd să mai căutăm singurul mausoleu pare-se din cimitir, cel înfățișat printr-un dom, năruit azi, sprijinit de opt coloane de marmoră, unde e îngropat calul favorit al sultanului Mahmud.

Lunecăm în lumina vie de amiază, care poleiește moscheile și marea, din nou cu vaporul de-a curmezișul răspîntiei de apă, de data asta înapoi spre gura de fluviu a Cornului de Aur. Trecem și acum pe lîngă Kiz-Culesi, un chioșc mic, cu turn, așezat pe o stîncă abia ieșind din valuri, cam în mijlocul pieței. Are ceva dintr-o „loje de portar", iar prin așezarea ei în mijloc pare menită să înlesnească uriașa circulație de corăbii și vapoare, ca un „agent de circulație" în centrul unei piețe mari, străbătute de mii de automobile și trăsuri pe

zi. Totuși, acest turn-insulă, ieșit din valuri de-a dreptul — parcă e o bisericuță albă — în mijlocul răspîntiei de ape (și desigur într-o „poziție“ mai privilegiată chiar decît „vîrful seraiului“, care dealtfel tinde spre acest Kyz-Culesi) are și el firește o legendă, mai ales poetică. A fost construit de sultanul Mahomed ca să ferească aci pe rozalba și plăpînda Mehar Gheghib, fiica lui, de mușcătura unui șarpe, prezisă de o țigancă ghicitoare. Dar o viperă tot s-a strecurat în mănunchiul de trandafiri trimis de șahul Persiei. Îngereasca făptură a fost însă mîntuită, căci tînărul îndrăgostit a sosit după cum știți în clipa cuvenită să sugă și otrava din rană și fiorul îmbrățișării, și bineînțeles că sultanul Mohamed i-a dat pe Mehar Gheghib de soție. Acum, așa cum am spus, chioșcul în care se întîlnesc geometric cele trei direcții de apă: a Mării Negre, a Mării de Marmara și a Cornului de Aur, pare că nu îndeplinește alt oficiu decît al frumosului sergent suit de Ghazi Kemal pe o piatră de moară în mijlocul piețelor din Pera și Galata, semn de oprire, semn de pornire, Scutari? la dreapta! ... Bosfor? drept înainte! ... Cornul de Aur? la stînga! ...

Marea, mobilă, e verde ca de sticlă lichidă, iar caicele, care se deosebesc de bărcile din Cișmigiu numai pentru că sînt ceva mai mari și mai lungi, și mai ales au lăvicioara de-a lungul jumătății dinapoi așternută cu covor, își fac drum printre mahoanele grele și paralitice (familia corabie, gen șlep) murdare de mărfuri,

printre bărcile de mare botocănoase ca nişte harabale, ocolesc vapoarele cu bărci de salvare şi mormane de parîme pe punte (cari parcă transportă numai şerpi uriaşi încolăciţi şi coşciuge), sau se ţin copilăreşte după vapoarele-tramvaie ale acestei Veneţii a Orientului, care au băncile covertei şi ale punţii veşnic tixite de „public". E totul dominat de un tumult de sirene şi de stegulețe roşii cu semilună albă, cățărate ca nişte paseri pretutindeni, pe tot ce e înălţime. Semiluna e pe toate edificiile, şi la catartul tuturor vaselor care au intrat în port (pavilionul naţional e numai la proră).

Gustăm din cafele turceşti servite pe bord, porniţi parcă să străbatem pînă în fund „Cornul de Aur", zece kilometri printre colinele acoperite cu moschei largi ca nişte veacuri, de marmoră, dar înconjurate de mahalalele cu zgîrie nori de lemn, sortiţi celui dintîi foc. Căci pe cînd spiritul practic al yankeului clădeşte din beton armat, turcul fatalist, care ştie că din treizeci în treizeci de ani un foc uriaş e de neînlăturat, în loc să înfrunte soarta, preferă s-o ajute, aşezînd totul pregătit pentru foc, ca gospodina gătejele pe vatră. Toate cupolele largi sînt acum acoperite cu argint, iar minaretele, aceşti eunuci spirituali, albe şi spîne ca nişte fuse uriaşe, sînt mereu toate, zeci şi sute, paralele între ele. E acolo în fund pe rîpele colinei, cam sub moscheea Soleiman (albă şi mare cît o cetate), şi faimosul Fanar cu străverii şi străverişoarele a jumătate din boie-

rimea românească, cîți vor fi mai rămas în acest „ghetto“ grecesc, căci o bună parte au deschis dughene și bănci în Pera și Galata, iar vara locuiesc în vilele și palace-urile de la Therapia, pe Bosfor.

Deocamdată trecem pe lîngă faimosul „cap al Seraiului“. E, acum la întoarcere, pe stînga noastră, înfipt în valurile uleioase, cu Marea de Marmara în partea cealaltă, iar dincoace, cam spre noi, cu golful prelungit apoi zece kilometri al Cornului de Aur. Nu știu ce vom vedea mîine cînd vom vizita acest țarc triunghiular străvechi, care de sute de ani neurastenizează imaginațiile. Ceea ce văd acum prelungit în mare, spre turnul „agent de circulație“, este un colț de parc nu prea deosebit de cel al Rîmnicului-Sărat sau al Tîrgu-Jiului, cu alei sărace și ronduri prost plantate. Un monument, ca în orice oraș de provincie, cu statuia lui Mustafa Kemal în mers, îmbrăcat civil după cît se pare de aci, de la două, trei sute de metri. Sus, căci încet, încet, parcul se înalță, ca un crîng pe o colină, apar dintre platani cîteva coloane și acoperișuri ca de internat. Dar jos, tot în parc, mereu pe stînga noastră, pe malul Cornului de Aur, sînt magaziile gării și liniile de garaj, cu care mergem paralel (pe locul lor, pe un eșafod înconjurat de rîndurile de paradă ale jenicerilor și bostangiilor, care țineau mulțimea curioșilor departe, a fost decapitat Brîncoveanu, ginerele și cei patru feciori ai lui). Dar iată că ne-am oprit. Vaporul nostru nu poate pătrunde pe apele

leneșe ale Cornului de Aur. Podul care unește monumentala moschee a Sultanei Valide (de pe malul Stambulului) cu marele magazin de cravate și articole bărbătești Pinto-Uriel (de pe malul Galatei) ne oprește ca un lung zăgaz de fier, amintindu-ne că ne-am întors. Debarcăm trecînd pe rînd printre alte vapoare (dacă nu mai e loc la debarcader) și ne aruncăm în automobile.

EYUB

Din coasta podului de fier (care taie ca un zăgaz Cornul de Aur), călcînd peste trape negre și scînduri oblice, care se clatină sub picior, ocolind piramide de fructe și zarzavaturi, într-o larmă de nedescris, urcăm într-un mic vapor-tramvai care va porni de-a lungul golfului, în formă de fluviu: Cornul de Aur. E greu să deosebești pe o distanță de cîțiva chilometri țărm adevărat de pămînt, de o parte sau de alta. Sîntem mereu ca într-un lung port. În stînga sau în dreapta, nenumărate mahoane negre și corăbii, scoase poate din uz și îngrămădite în fața unor arsenale fumurii. Pontoane și cheiuri de lemn se țin unele de altele, cînd casele înseși, cu fațade dreptunghiulare negre, desfăcute în prea multe ferestre, dau în genere impresia unui peisaj de lemn și catarge, pe care cad pieziș razele lungi ale soarelui. Bulevardul nesfîrșit de apă, spre capătul căruia plutim, va fi, acolo, încoronat ceva mai tîrziu de discul roșiatic, cu spițele lungi, al asfințitului. Acum lumina e încă numai de aur, pe culmile molatece, paralele cu apa. Pe țărmul din stînga,

al Stambulului, moschei cuprinzătoare, de o geometrie sură granitică (deşi sînt de marmoră) violentează priveliştea, toate mari, de parcă fiecare e o Sf. Sofie, cu tipsiile uriaşe de argint, uşor boltite, suprapuse, strejuite de fusurile pure ale minaretelor. Iată pe cea mai imperială dintre toate: Suleimanieh. În spatele ei, a lui Baiazet. Mai departe, mereu de granit circular, geometric, în puzderia ca de traforaj a caselor înalte, şubrede, cenuşii, aceea a lui Mohamed al II-lea. Şi altele şi altele. Vasul nostru negru trece de la un mal la celălalt, spre micile debarcadere cu gheretele ca nişte dughene. Pe una scrie cu litere latine, banal, mic, ca o tăbliţă de tramvai: *Fener*. Case paralelipipedice de lemn vechi, murdare, urcă în sus coasta fără un metru de pămînt liber, spre moscheea Selim. Această tăbliţă e aşadar insigna a o sută şi ceva de ani din istoria domniilor româneşti? Se adună anii mei de şcoală şi poveştile însîngerate ale copilăriei, se urzesc amintirile pamfletelor istorico-politice.

Ghica, Mavrocordat, Russeti, Suţu, nume rare şi nume fanariote, alături unele de altele, pînă la roiul celor mulţi, Mavrogheni, Caragea, Ipsilante şi, mai jos, serdari şi cîrc serdari din povestirile copilăriei cu haiduci, îşi caută un punct real de sprijin în tăbliţa ca de tramvai, de la felinarul debarcaderului: Fener.

Seria mea sufletească dibuie să se încorporeze acestei realităţi de aproape 1500 de ani în diferitele ei transformări. Dacă n-ar fi tăbliţa, n-ai deosebi cu nimic mahalaua istorică

de celelalte, și nici așa nu știi unde sfîrșește, unde se limitează, iar cînd, în zilele următoare, am străbătut cu o nostalgie ancestrală mahalale cu ulițe în costișe, cu lespezi desprinse, legate cu smocuri de iarbă între ele, printre case negre de lemn, cu balcoane cu geamlîc și grădini închise, pe la răspîntii cu platani, n-am cunoscut nimic și nu m-a recunoscut nici o stafie. Să fie tăblița, să fie ce adăogim noi totul?...

M-a lămurit mai tîrziu scrisul unui confrate poet și istoriograf că în mahalaua aceasta fumurie și bolovănoasă, cam prin preajma patriarhiei, era *Vlah Seraiul,* după cum în mahalaua mai mărginașe încă a Balatului era *Bogdan Seraiul,* cele două „legații" (ca să rămînem în stilul acestui itinerar) a Valahiei și a Moldovei. Cea din urmă s-a risipit cu totul, dar cea dintîi, în care „Vulpile Brîncoveanului ieșeau și intrau ca într-o vizuină", mai dăinuie puțin de tot. Biserica modernă, dar cu absidă veche scăpată de incendiu, ctitorie a lui Caragea Vodă, avînd hramul Panaghiei și situată azi în Badya Sokag. No. 9, în Fanar, e tot ce-a mai rămas din Conacul Țării Românești. Căci, dacă focurile nemilostive nimicesc cartiere întregi, cutremurile de pămînt, atît de crunte aci, își iau sarcina să distrugă chiar construcțiile celor care le vor, și îndrăznesc așa ceva, de cărămidă.

Dar vasul a plecat după cele trei minute de oprire, doamnele în rochii ușoare sportive, care sînt cu mine lîngă botul negru, dincolo chiar de

cabina pilotului, nici nu știu ce drumuri de moarte am străbătut în gînd. Seria lor e Pierre Loti, spre a cărui cafenea mergem acum. Aurul luminii peste catargele negre se face mai greu cînd cade pe apele Cornului de Aur şi mai sticlos pe cupolele moscheilor. Şi pe urmă e ultima schelă: Eyub. Mahalaua cu prăvălii mici de port și bîlci, dughene de scînduri fără etaj, lipite unele de altele, cu marfa (fructe, dulciuri, tăbăcărie și manufactură) mai mult în stradă.

Cîrduri de oi și capre ne taie familiar și mirositor drumul. Moscheea o vom vedea la înapoiere. Drumul e bolovănos, văros şi urcă printre două rînduri de grilajuri năruite, în care stau grămădite stele funerare, ca mobile zvîrlite în magazii. Mă gîndesc că, oricît, forma crucii creştine pe mormînt poartă mai vie intenţia și gîndul, decît aceste spărturi dreptunghiulare de marmoră şi piatră, dintre care numai unele par că au fost lucrate. Așa e cimitirul acesta sfînt și, afară de turbeuri, toate cimitirele turcești pe care le-am văzut eu arată așa. Deznădăjduit de părăsite, căci afară de rarii chiparoși, nu cresc flori, ci mărăcini și scaieţi pe mormintele care nu mai au identitate, nici contur. Nici o stelă năruită de ploaie şi furtună n-a fost parcă vreodată aşezată la locul ei de vreo mînă pioasă.

Cafeneaua lui „Pierre Loti“ e o magazie cărămizie, ca un pichet soldățesc sub streaşina colinei. În jos de ea pe povîrniş, pînă în vale, e cimitirul. Patru mese scoase în drum, cu

scăunele lîngă ele, fără nici un alt vestigiu, nu invită nici un client. Dar cînd se așeza la una dintre aceste mese, Pierre Loti avea în față la cîțiva chilometri minunea unui arc de coline pe care casele, apărînd de aci mai mari parcă, se îndeasă unele într-altele ca un stup, de la dreapta spre stînga. Pe coasta circulară, cu profilări nesfîrșit crenelate, căci topografia e modificată de optica locului, moscheile pun continente de argint, străjuite de siluetele fără prihană ale minaretelor ce străpung văzduhul, de veacuri. Deasupra lor lumina asfințitului dăinuie ca o părere de rău de aur. Focul soarelui, care scapătă în spatele nostru, aprinde în față ferestrele, luciurile de apă ce mai răsar ici colo, și dă îngînări de sidef roșiatic, gălbui și portocaliu, cerului. Jos, Cornul de Aur e ca un fluviu în fundul văii. Splendoarea și tristețea sînt fără margini.

Din dreapta, de jos de la Eyub, pornesc drept și mai spre dreapta, încălecînd culmea și urmărind valea, zidurile, cele de o mie și mai bine de ani, ale Bizanțului.

Pornesc, aproape fără ocol, cale de vreo 6 chilometri, ca să lege fundul Cornului de Aur de țărmul Mării de Marmara, închizînd, cu un lung meterez înalt și gros (cam cît o casă cu două caturi) la baza ei, toată Peninsula Bizanțului[1].

[1] Scrie despre ele Charles Diehl: „Pe una din porțile incintei se citește această inscripție: «Doamne Hristoase păzește orașul tău de turburare, de războiu. Sfărîmă biruitor puterea dușmanilor». Multă vreme

Chiar aci a răzbit întîi Mohamed Cuceritorul, spre surprinderea Paleologului care-l aștepta pare-se dinspre partea Bosforului. A venit aci nu numai cu oaste de uscat, ci și cu multe corăbii, împinse, peste coline, din Bosfor, pe tălpi groase de stejar unse cu seu. După ce orașul a fost prădat timp de trei zile și ars, iar populația înnebunită de măceluri, după ce a intrat călare în Sf. Sofie, Cuceritorul a început să construiască și, asemeni contimporanului lui, Ștefan cel Mare, cu care s-a războit atît de ineficace la Valea Albă, poate fi socotit drept un mare ctitor. În locul palatului ars a pus să se clădească Seraiul, marea moschee Mehmet, biblioteca, a reorganizat Patriarchia creștină, dînd libertatea cultului. O libertate condiționată de transformarea mai tuturor bisericilor creștine în moschei, procedeu continuat vreo două veacuri după aceea, așa cum se întîmplase cu Sf. Sofia.

El a construit aci, la locul de răzbire al asaltului, și impresionanta moschee a Eyubului. A închinat-o amintirii tovarășului și stegarului Profetului, mort cu aproape 800 de ani înainte,

pioasa rugăciune a fost ascultată. La aceste ziduri într-adevăr au alergat să se zdrobească toate barbariile, Hunii, Avarii, Bulgarii, Rușii, Pecenegii, Arabii din Orient și Cruciații din Occident. Mai impozante decît Carcassonne și Aigues-Mortes, mai poetice decît Avignon, mai grandioase decît Roma, vechile ziduri ale lui Teodosiu al II-lea sînt una din ruinele Constantinopolului, unul dintre monumentele cele mai pline de istorie".

tot la asediul zadarnic, de către Arabi, al Constantinopolului.

E dintre cele întru totul sfinte, înăuntru cărora intrarea necredincioșilor nu e îngăduită, şi rămînem cu toţii în curtea copleşită de umbre și înserare.

Dăinuie încă după aproape cinci sute de ani și platanul ur'aș, de abia să-l cuprindă zece oameni cu braţele larg desfăcute, sădit tot de cuceritor. Ramurile lui paralele cu pămîntul, albicioase şi îndoite ca trupuri de boa, acopere întreaga curte, și-s întărite cu beton. Aci, a lăsat el cu limbă de moarte poruncă urmaşilor, să vie să încingă sabia lui Osman, orice nou sultan.

S-a înserat... Umbrele tăiate ici-colo de candele ne-au desprins de noi, de sîntem parcă într-un ţinut de vis şi spirite. Defilăm pe lîngă zidul de cetate, prin dreptul unei firide cu ferestruică de gratii dese de bronz. Înăuntru e un mic serai luminat de candele, cu divanuri, covoare, sipeturi. E mormîntul lui Eyub. Cînd eram mic avea cineva o cruciuliță sfîntă. Dacă închideai un ochi și priveai printr-un bob din mijlocul ei, vedeai, ca dintr-altă lume, Erusalimul. Și acum, om în toată firea, privesc prin ferestruica asta de parcă aș privi într-alt ţărm, într-altă lume.

TOP CAPU SERAI

Cuvîntul are rezonanțe din basmele orientale. Mai este și cea mai frumoasă priveliște din lume, după nenumărate mărturii. Aci a fost mărirea, fără pereche în splendoare, a atîtor sultani... Sublima Poartă, după ce fusese Bizanțul imperial.

De aci au pornit porunci către oști să plece către principatele dunărene. Timp de aproape 400 de ani nici un domn n-a urcat scaunul Moldovei sau al Țărei Românești, fără să primească învoirea înaltă hotărîtă de pe acest petec de pămînt triunghiular. Numai de 70 de ani e altfel. Harta îl arată drept un cap de peninsulă. Peninsula e Stambulul, pe care îl bate leneș la miazăzi Marea de Marmara cu soarele sus, și pe care îl desparte de Pera și Galata, Cornul de Aur. Capul, colțul, se înfige în Bosfor. Un zid gros de cetate, crenelat, care înlocuiește, pe strada îngustă cu tramvai zgomotos, un rînd întreg de case, desparte transversal, de la Marmara la Cornul de Aur, neasemănarea haremului și a curții, de plăcintăriile, marchităniile și bîlciul de case de lemn.

Aci a fost începutul: Bizanțul antic... mai tîrziu palatul împărătesei Placidia. După ce a urcat zidurile de la apus lăsînd ienicerii morți pe întăriturile groase și înalte, după ce a străbătut paralel cu Cornul de Aur tot Bizanțul, Mohamed al II-lea, în timp ce orașul înnebunit ardea, a intrat deci călare în Sf. Sofia în ziua de 29 Mai 1453. Pe urmă ieșind a dat poruncă să se facă, în locul palatului ars, un mare Serai.

Incinta acestui Serai cuprinde mai întîi, cum treci întîiul rînd de ziduri, grădinile. Acum aceste parcuri închid în ele cele cîteva muzee, o școală de belearte, una de medicină și se poate spune că deși e afară în fapt, totuși, prin așezarea ei, însăși Sfînta Sofia e în grădinile Seraiului. Intrarea s-a făcut printr-una din cele patru porți practicate în zidul de cetate. Noi am intrat pe cea de lîngă vechea catedrală creștină: Bah-i-Humayun. Căci, în paranteză zis, Sublima Poartă nu e chiar o poartă, ci un întreg administrativ. Pe nesimțite, pe sub platani, pe alei bolovănoase, azi printre tărăbi cu fructe și dulciuri, de-a lungul a tot soiul de ziduri, după ce ai lăsat pe stînga muzeul militar, ajungi în curtea Ienicerilor, de cumplită amintire[1]. Un camarad arată un platan pe care cel condamnat

[1] Această miliție, de permanentă prezență în istoria principatelor, fusese înființată de cel de-al doilea sultan, Orcan, cel care a luat odată cu titlul de padișah și reședința de la Brussa, pe malul Mării de Marmara. Oastea a fost desăvîrșită de Murat I (cel ucis pe Cîmpia Mierlei la 1389). Ortacii se recrutau dintre prinșii creștini, dar, mai sistematic, prin măsura de a se lua o zecime din copiii creștini ai po-

la moarte trebuia să-l sărute, și, ceva mai alături, o urnă mare de marmoră: acolo se aruncau trupurile tăiate. Capetele erau înfipte în țepi. Un alt platan cu trunchi de elefant, acum protejat jos printr-o platformă de beton, albit de vechime, e „platanul ienicerilor“ cu bucătăria sfîntă în scorbora lui. Ca să ajungă pînă aci măcar și tot socotea că a făcut ispravă mare, după ce cheltuise multe pungi de bani, boierul muntean sau moldovean dornic de tron.

Pe drum, în fundul grădinei, e *Orta Capu*, intrarea centrală a Seraiului. Are ceva dintr-un donjon medieval, occidental. E înaltă, cu ziduri groase și cu odăi în cuprins ca o culă. Pe pereți atîrnă baltaguri și puști. Excursioniștii aștep-

poarelor cucerite, care apoi erau crescuți în legea mahomedană.

Disciplina era cumplită, dar foloasele și scutirile atît de prețioase, că mulți copii de turci ținînd să intre în această oaste, s-a renunțat la recrutarea dintre creștini. Bucătăriile au jucat un mare rol în istoria acestui corp. A le pierde, era pentru ei tot una cu a pierde steagul. Lingurile le serveau ca semn de uniformă, prinse lîngă fes. Răsturnarea cazanelor cu mîncare era semn de revoltă. Atacurile lor orbești răspîndeau groaza. Dar tot atît de mult au fost, prin continuile lor revolte, spaima sultanilor, de pe la 1600 încoace. Schimbau, oricînd gata de măcel, domniile, după cum li se năzărea.

Ienicerii au fost măcelăriți în piața At Maidan și desființați la 15 iunie 1826 de către Mahmud II, cînd se revoltaseră împotriva instrucției militare europene pe care voia s-o introducă acest premergător al lui Kemal-Pașa. Vreo 25 de mii au fost tăiați de către bostangii înnebuniți de vederea steagului sfînt desfășurat și de predicile ulemalelor.

tă pe laviţe de piatră să li se vîndă contra unei lire (80 de lei) biletul de intrare. Pe vremuri se intra cu fiori de moarte, cu ploconeli, cu nădejdi în destin şi teamă de năpaste. Aga al Seraiului supraveghea locul. Cei care treceau pătrundeau într-o nouă curte, căci aci dai dintr-o curte într-alta pînă să ajungi, ca şi cum ai trece una după alta vămile morţii.

E în stînga un chioşc scund, cu divanuri scumpe, cu ferestre armonioase. Aci aşteptau cei care, soli sau solicitatori, căpătaseră dreptul să îngenunche înaintea Sultanului. E drept că erau liniştiţi cu cafele şi şerbeturi cît timp aşteptau... Într-unul din pavilioanele alăturate e azi un muzeu de arme.

În sfîrşit, străbatem, trecînd curtea cu platani rotaţi şi caldarîm năpădit de ierburi, în iatacul care în acest pătrat face faţa porţii centrale. Sînt două camere joase, cu divanuri, cu un imens baldachin de stofă şi macaturi aurite. Aci primeau sultanii. Am să caut să văd dacă înainte de a fi jupuit de viu Brîncoveanu sau doamna Maria, au ajuns pînă aci, ca să ceară îndurare.

Ieşind prin uşa din fund, o nouă curte cu caldarîm de lespezi şi cu amfore, cu corturi uriaşe cît castelele. În dreapta spre răsărit, două intrări: una duce la un muzeu de porcelanuri verzi şi albastre, cuprinzînd între ele şi darurile Brîncoveanului, chineze. A doua, spre tezaur.

COMOARA PADIŞAHILOR

Sîntem acum în plin mit şi fabulă. Sălile nu sînt înalte, iar gratiile ferestrelor mari împiedică lumina. E parcă nevoie de taină şi aer tare de vis.

În mijloc de cum intri e Marele Tron. Un mic divan de aur cît să stea comod de tot pe perne scumpe, care azi lipsesc, un stăpîn al lumii. E deci o laviţă mare şi joasă, cu spătar. Probabil că din santal sau abanos în schelet. Nu poţi să ştii, căci e îmbrăcată în plăci de aur, ca într-o căptuşală. Rînduri de rubine alternează cu altele de perle şi turcoaze, ca şi cînd ar fi cuie menite să fixeze plăcile tăbliilor de aur. Te ameţeşte. Inscripţia spune că e tronul şahului Persiei, Ismail, luat în luptă, la 1514, de sultanul neastîmpărat şi viteaz, Selim, tatăl lui Soleiman Magnificul. Aşadar chiar şi aceşti cuceritori şedeau jos, chirciţi, cu picoarele petrecute sub ei, cînd nu erau călare. Prietenii mei care caută simboluri şi înţelesuri cosmice, dacă nu metafizice, în fenomenele originare, ar fi în stare desigur să descopere ce noimă istorică poate să aibă acest aşezat

„turcește“ la unul dintre cele mai războinice popoare ale lumii. Și poate, pînă în cele din urmă, ce urmări, fie și negative, a avut în istoria civilizației europene.

Pereții sînt înlocuiți cu racle în care se arată stofe scumpe, arme încrustate în fildeș și rubine, cupe de cristal. Trei smaralde, cele mai mari din lume, precizează un catalog.

Toate peșcheșurile pe cari sultanii învingători le-au primit sînt aci. Ceasornice de aur cu briliante, cheile de aur ale cetăților, aproape din basme, învinse, moschei și chioșcuri în machete de aur, tuburi pentru închis suluri-scrisori, șișuri, tabachere. Aur, mereu de aur. Trebuie să fie trimis din China, prin solii de ani de zile, acest pavilion-pagodă, din aur și fire subțiri de aur, în care fluturi, frunze, femei mici și felinare sînt din fildeș, rubine și turcoaze.

Alte sipeturi, de abanos, cînd nu sînt de aur. Mereu bătute cu pietre scumpe și mărgăritare.

E dealtfel tot o sală de audiențe, mai veche. Aci Sultanii ascultau și porunceau din dosul unor gratii aurite. În timpul cînd vorbeau curgea o cișmea ca să nu le audă spionii vorbele.

Putem admira cele mai de seamă din ustensilele dinastiei Osman. Un serviciu de sulemenit și toaletă de aur și cristal, în care fiecare perie de unghii e încrustată cu rubine și din care nu lipsește micul clește, de aur și el, de smuls firele nedisciplinate ale sprîncenelor. Ba chiar sînt și niște bețișoare de fildeș încovo-

fate, cu peri la vîrf, care serveau pare-se la scărpinat pe spate, acestor savanţi ai voluptăţii.

Un tovarăş îmi atrage luarea aminte asupra unei racle de sticlă a decoraţiilor. Nu sînt absente nici Ordinul Jartierei, nici colanul Ordinului Carol I, cu al său „Nihil sine Deo".

Femeile din grupul nostru atît de numeros sînt palide. Din cînd în cînd se strigă una pe alta ca să-şi arate uluite descoperirile. Vizitarea atîtor ruine pe cele mai multe le-a obosit, mai ales că nu le spuneau prea mult lucru. Aci vedenia aceasta diabolică, de bogăţii neasemănate, deşteaptă în ele moşteniri adormite. Se opresc în faţa cîte unui sireag de perle, mai mari ca bobul de porumb, şi nu se mişcă decît împinse de cele care vin în urmă. Galantarele mari, care cuprind costumele de sărbătoare ale celor treizeci de sultani, fac să se dilate toate privirile. Sînt stofe bătute în pietre scumpe, hamgere cu teci de aur şi dintr-un singur smarald ca al lui Baiazet Fulgerul, al cărui turban se încheie printr-un alt smarald cît oul de bibilică. Dealtfel toate costumele sultanelor: ilice cu mărgăritare, scurteicuţe cu hermină, şaluri scumpe, iaşmace şi cearşafuri, înseamnă parcă o întrecere de fast şi nebunie.

Cînd ieşi din nou pe prispa de marmoră a pavilionului sub platani cu frunze late transparente ca de castan, parcă ai ieşi de sub vraja unui somn magic.

O nouă poartă trecută. Sîntem în altă curte[1]. Deasupra e faimosul Ildiz-Chioşc, unde se adăpostea haremul cu 300 de femei al lui Abdul-Hamid.

Acareturile strict personale ale sultanilor și sultanelor. Un chioșc rotund al Bagadudului, la care ajungi urcînd printre terase cu fîntîni, amintește încă o dată splendorile orientului. E în formă octogonală, luminat din toate părțile, cu cupolă de faianță roză, cu divan așternut cu stofe scumpe. Are cea mai frumoasă priveliște semicirculară, spre Bosfor şi Cornul de Aur.

Alăturì de el e haremlîcul, din care nu ne e îngăduit să vizităm decît iatacurile joase și largi ale sultanului, ale sultanei-valide (sultana mamă) și ale copiilor. Pereți de faianță, ferestre puține, mereu impresia de scund și ascuns. În apartamentul marelui eunuc, o odaie cît un divan de mare, îmbrăcată în stofe, întunecată, căci n-are nici o fereastră, cu perdele grele aurii. Ghidul îți spune cu înțeles echivoc că aci primea stăpînul pe favorita anunțată din vreme

[1] Căci, după cum se vede, Seraiul nu este un palat unitar, ci e făcut dintr-o serie întreagă de chioșcuri de toate stilurile și de toate formele, din superstiția fiecărui sultan de a nu locui în apartamentele în care a murit înaintaşul lui. Dealtfel de pe la mijlocul veacului trecut, Mahmud, vrînd să termine cu povestea ienicerilor, mutase şi reședința, de cealaltă parte a răspîntiei de ape, sub Galata. Pe malul mării, cînd vii cu vaporul, te întîmpină o viziune venețiană de marmoră albă dantelată, ajurată, cu o fațadă de aproape 600 de metri: DOLMA-BACE, noul palat clădit de sultanul Mohamed al VI-lea.

de către marele şi flascul eunuc (domn extrem de influent şi de voinţa căruia depindeau capetele multor viziri, paşi şi domnitori europeni).

Ţi-e arătată o curticică între două chioşcuri. Aci Mohamet al III-lea, în noaptea cînd s-a urcat pe tron, a pus să fie omorîţi toţi cei 19 fraţi ai lui, şi a aruncat în Bosfor zece neveste însărcinate ale tatălui său. Voia omul să domnească liniştit.

Tradiţia o începuse Bajazet Fulgerul care-şi omorîse fratele mai tînăr, frumos şi viteaz fără pereche, ca să-şi asigure tronul.

Soleiman cel Mare îşi ucisese toţi copiii ca să asigure moştenirea unuia singur, celui pe care îl avea de la Roxalinda din Crimeea. Murat al III-lea a ucis cinci fraţi; Osman al II-lea, fraţii şi unchiul; Murat al IV-lea, din nou toţi fraţii. Mahmud a ucis pe frate-său, pe nepotu-său şi a zvîrlit în Bosfor patru cumnate însărcinate. Alţii i-au imitat.

Pe lîngă ei, Abdul Hamid, „sultanul roşu", apare plin de omenie deoarece s-a mulţumit să-şi ţină fratele închis 30 de ani în palatul Ceragan, în loc să-i taie capul.

Cînd ieşi din aceste săli joase, de un lux dospit, depravat şi crud, frunzele platanilor mişcă uşor, late şi străvezii în lumina soarelui.

La întoarcere străbatem din nou toate curţile şi grădinile pînă ajungem la tramvaiul No. 12 din faţa Sublimei Porţi.

PRINKIPO ŞI EONUL FERICIREI

Pornirea e de la debarcaderul tuturor vaporaşelor-tramvai: Podul negru care pluteşte ca un zăgaz şi bulevard de fier pe Cornul de Aur. Trecem peste alte trape şi punţi, ocolim grămezi de fructe şi cărbuni, traversăm un vas strein şi, după ce vaporul-tramvai cu bănci de remorcă e înţesat, ieşim în răspîntia cea mare a istoriei, dintre Europa şi Asia. Ocolim lăsînd pe dreapta seraiul cu chioşcurile şi grădinile lui. Acum vedem clar pe un tăpşan, mult înspre *Capul Seraiului*, cu curenţi aşa de iuţi că în partea asta nici nu a fost măcar nevoie de ziduri de cetate, statuia lui Ghazi Kemal. Cînd ieşim în Marea de Marmara, identific fără dificultate spre apus, pe malul din drepta al Stambulului, dincolo de moscheea lui Ahmed, în rîndul zidurilor vechi, cîteva ruine care sînt Edi-Cule, Cula celor şapte turnuri, în care a fost închis şi însemnat cu fierul roşu pe frunte Brîncoveanu şi ai lui.

Aproape o jumătate de an a cercetat zilnic dinlăuntru, de după gratii, priveliştea în care mă aflu acum. I s-a părut fără îndoială o ne-

bunie, fantastică, din altă lume, cu alte dimensiuni, posibilitatea pe care o aveau corăbiile de a se mișca în acest larg liber ca vasul nostru azi, la ceasul acesta.

Mi se dă ades de către necunoscuți, cu o stăruință obositoare uneori, „subiecte" de roman. Iată dau și eu unul, pe care dealtfel l-aș fi dezvoltat cu nesfîrșit interes: Viața și mai cu seamă moartea lui Constantin Brîncoveanu[IV]. O lungă domnie de un sfert de veac a voievodului cucernic și iubitor de cultură și fast. A zidit palate imitînd de departe pe Regele Soare. Cel de la Mogoșoaia, de la Potlogi și ruinele încă a vreo două stau mărturie. Mînăstirea Hurezului, de aleasă frumusețe, înseamnă iarăși dovadă. Bogățiile lui sînt imense, familia binecuvîntată de Dumnezeu cu feciori mulți și fete frumoase. În Săptămîna Paștelor pe care ctitorul de biserici le aștepta în post și rugăciuni, căci chiar își înmormînta pe una din fete, apare un Capugiu de la Țarigrad cu poruncă înaltă ca Vodă și ai lui să se înfățișeze Marelui Vizir. Pătruns de tristețea destinului lor, aș adînci toată disperarea, toată îndoiala, toată uluirea de la Curte, în această primăvară din 1714 (an rău), cînd pe tot cuprinsul țării clopotele deniilor sunau neîntrerupt și tîrgurile își văruiau căsuțele, copii așteptau haine noi, se roșeau ouă și se alegeau mieii pentru ospăț. Șovăiala e mare, căci Seraiul era acum stăpînit de un Ahmet al III-lea, care-și detronase și ucisese în 1702 fratele (cum dealtfel avea să fie și el detronat și ucis în 1730). Se țin sfaturi în miez

de noapte, sînt chemate rubedeniile, boierii de seamă.

. . . .

„Deci, fiind în multe prepusuri la împărăție o domnie îndelungată ca aceea, nu vrea — spune litopisețul — să meargă la Poartă. Iar unchii să Cantacuzinești, sfetnicii lui, nu l-au lăsat să ia într-altă parte, ci l-au îmbărbătat, numai să meargă la Poartă, că apoi nemergînd el, va aduce perire țării și boerilor. Şi așa cu mare grijă au purces la Odriiu, și mergînd încet, și-au tocmit lucrul cu bani pînă a sosi, ca un domn bogat ce era, cît nici vizirul n-a avut ce-i face, ci încă l-au grăit de bine către împăratul, că încotro se întorcea vizirul, toți de bine îl grăia“.

. . . .

Ajunși la Țarigrad, și în ce ape de lumină și moarte trebuie să fi fost o îndelungă călătorie, cu intrarea în cetate fără îndoială prin poarta Adrianopolului, din sus de Eyub, de unde domnul și cei patru fii sînt aruncați de-a dreptul în temnița Edi-Cule. Liberă, doamna Marica aleargă în toate părțile cu daruri scumpe, dar pîrile lui Ştefan Cantacuzino sînt mai tari. De cîte ori în deznădăjduitele ei treceri și încercări la toate ușile va fi străbătut acest Stambul, clocotitor de viață din toate părțile lumii.
Castelul acesta al celor șapte turnuri, din

malul Mării de Marmara, cu origini străvechi bizantine, reclădit de Mahomed Cuceritorul, era temnița de Stat. Acolo erau închiși ambasadorii statelor cu care Sultanii erau în război. Pereții sînt plini de inscripții. În mijlocul curții era „curtea capetelor“, căci acolo se făceau decapitările. Un turn era anume sortit torturilor. După nădejdi și deznădejdi, după vești bune așteptate în fiecare zi cu sufletul ars, domnul creștin fu dus însă în fața Seraiului, lîngă podul Galatei, unde era organizat spectacol, tocmai cînd un domn creștin se aștepta mai puțin: în ziua de 15 August — deci probabil într-o zi ca asta de August, cu marea iradiind, cu lumina înaltă ca un imn, cu soarele sus — deci în ziua de Sf. Maria, sărbătoarea doamnei Marica și în ziua în care el însuși împlinea 60 de ani (an rău). A fost decapitat întîi ginerile Văcărescu, pe urmă cei patru feciori, iar la sfîrșit, domnul însuși, căruia nu i s-a desprins complet capul de trup. Apoi, trunchiurile au fost aruncate în mare. În apa acestei mări care se zdrobește de coasta vasului nostru, măcinîndu-se de elice, înspumîndu-se ca într-un scoc de moară.

Ne apropiem de niște măguri înalte care par să fie insule. Sînt despărțite de gîturi înguste de apă, vreo patru principale, purtînd, după cum sună, fiecare numele ei: Proti, Antigoni, Halki, Prinkipo.

„Insulă a prinților“, nu se știe bine de ce... Pentru că acesta era locul luxos de petrecere vara al domnilor sau pentru că aci au fost

deportaţi şi decapitaţi mulţi dintre ei? Căci nu numai stăpînitorii turci ţineau să-şi asigure prin îndeletniciri preventive tronurile, ci şi ortodocşii bizantini. Iată că numai aci în cea dintîi dintre aceste insule, muntoase şi împădurite (care, pentru călătorul ce se apropie pe vapor, apar din marea albastră ca o turmă de mistreţi negri cît dealurile, şi alţii mărunţi de tot, e drept), au fost cîteva asasinate istorice.

Erau pline de mînăstiri, căci Bizanţul era religios, dar iată — vorbeşte un ghid banal — la ce slujeau uneori aceste mînăstiri:

„Pe aci (în insula Proti) se găsea odinioară o frumoasă mînăstire, în care Michail Rangabeul s-a ascuns după fuga sa dinaintea lui Leon Armeanul, care-i luase tronul. Dar şi acesta fu asasinat mai tîrziu de către Michail Bîlbîitul şi corpul lui îngropat chiar în această mînăstire, unde dealtfel fuseseră închişi, după ce au fost schilodiţi, cei patru copii ai lui. Roman Lecapenul, socrul lui Constantin Porfirogenetul, a fost şi el închis aci de propriul său fiu pe care şi-l asociase la conducere".

Altă mînăstire, clădită de împăratul Roman Diogene — care şi-a sfîrşit şi el zilele aci — era aşezată în locul cel mai înalt al insulei. A fost aci îngropat împăratul Leon. De asemenea au fost închişi aci de către Timischeu, Leon Focas şi Nicefor, fiul lui. Cea de a doua insulă, Antigoni, îşi are şi ea victimele ei.

„Pe vîrful acestei insule se afla o mînăstire a *Schimbării la Faţă*, clădită de Vasile Macedoneanul, în care au fost închişi: Ştefan Ma-

gistrul, de către Roman Lecapenul (cel ce fu şi el închis mai sus) şi Ştefan, fiul lui Lecapenul, de către Constantin Porphyrogenetul".

Domnia cere multe fără îndoială, şi nu ştiu dacă jumătate din cei ce au domnit în lume, au murit de moarte bună.

Dealtfel ceea ce străbate cu o rezonanță nedumeritoare în sufletele noastre de azi, e fără îndoială amestecul acesta de crimă şi religiozitate pe care-l înfăţişează, în amintire, istoria Bizanțului şi a Stambulului deopotrivă. E parcă o adeverire a acelei legende, balcanice şi ea, care vrea ca tîlharii, pioşi, să se închine înainte de a porni la asasinat, iar după ce l-au săvîrşit să aprindă o făclie la icoană, dacă nu au mijloacele să înalțe o biserică, respectiv o moschee.

Şi de ce n-ar fi mai explicabile decît în restul Europei preocupările mistice ale metafizicei aci la porţile Asiei, unde se întîlneau lungile drumuri ale Egiptului, ale Indiei, ale Chinei prin Turckestan? De unde veneau, din depărtări nemăsurabile, toate cotropirile, toate devenirile fabuloase, toate dospirile acritice în haine de basm.

Pe aci, prin apropiere, s-au prăbuşit nu numai împărați care au dilatat imaginațiile, nu numai popoare, ci, răstimp de cîteva mii de ani, civilizaţii întregi, lăsînd strigoii lor. E de înţeles deci că aci în mijlocul năruirilor, al capriciilor demiurgice, al reuşitelor care depăşesc însăşi raţiunea, al execuţiilor periodice în masă, altul trebuie să fie sentimentul existenţei şi concepția despre destin şi noroc. Ce

puteau să însemne aci ideile de adevăr, dreptate, libertate și, în urmă, de naționalitate, ce caracterizează cultura acelui apus, care, față de de restul continentelor, poate fi socotit drept o peninsulă ferită? Ele sînt bune pentru cei care pot trăi și pe lumea asta... Celui ce-și poate pierde bunurile și capul în orice clipă, dă-i năluca unei vieți viitoare. (În apus nu toate războaiele, nici pe departe, însemnau nimicirea populației civile, ci multă vreme numai oștile, și acele de mercenari, sufereau, pe cînd în Asia mică și prin Turkestan, era tradiția trecerii prin foc și sabie, a „biciului lui Dumnezeu".)

Dealtfel se face mereu o comparație confuză opunîndu-se răsăritul, apusului, și religia, științei. Erupția mistică, provocată de accidentul marelui război, a scos și mai mult în suprastructura culturii de azi acest antagonism, pus în ecuație greșită, cerîndu-se, de unii, o întoarcere la evul mediu, fie neotomist, fie neo-ortodox.

Atîți gînditori autentici au arătat, de la Renaștere încoace, că opoziția dintre știință și religiozitate nu e tot una cu opoziția dintre știință și spiritualitate. Dar între acestea din urmă nu e nici un soi de incompatibilitate. Nici filosofia, nici știința — dovadă marile ipoteze științifice mai noi — nu exclud o teză spirituală a existenței. Ceea ce e contradictoriu și oarecum imoral — în sensul ideal al cuvîntului, căci în sensul social al necesităților e poate dimpotrivă — este această noțiune de religie,

adică necesitatea unui oficiu intermediar, organizat lumeşte, cu necesităţi materiale. Surprinzătoare e fireşte ideea aceasta a unei spiritualităţi funcţionînd ca un factor intervenţionist, cu pretenţii excesive de idolatrie şi în stare de represalii cumplite în caz de nesatisfacere. Ideea de religie jigneşte tocmai prin materialismul şi comformismul ei şi nu pot spune că nu m-a nedumerit mult pariul pascalian: Dacă Dumnezeu există, atunci ai făcut bine că ai crezut. Dacă Dumnezeu nu există, atunci n-ai pierdut nimic, crezînd totuşi că există. Pariu căruia i s-ar putea opune următorul: Dacă D-zeu nu există, necrezînd, n-am comis o laşitate în plus. Dacă există, El e neapărat Perfect, deci nerăzbunător, deci mă va judeca după faptele mele, nu după adaosul, superfluu pentru El, că am crezut sau nu.

Dealtfel i se reproşează ştiinţei, care e la baza culturii europene, că nu face pe om fericit. Mă îndoiesc că ştiinţa absolută a promis cuiva fericirea. Ţinta ei este adevărul şi nimic decît adevărul, atît cît mintea omenească poate descoperi din adevăr, indiferent dacă acel care-l va descoperi va plăti acest lucru cu fericirea lui, indiferent chiar dacă descoperirea adevărului va face lumea întreagă, însăşi, mai puţin fericită.

În orice caz, de cîte ori ni se vorbeşte de fericirea pe care ne-o aduce religia, se vorbeşte totdeauna de fericirea individuală a ascetului, a iluminatului, comparat cu bogătaşul artritic, juisor al tuturor aplicaţiilor practice ale ştiinţei,

la care s-ar putea răspunde, fără concludenţă, că e mai fericit savantul iluminat, care se sacrifică pentru o idee, decît califul clăditor de moschei, mîngîietor de haremuri şi exploatator putred al sutelor de mii de supuşi.

În realitate, ca şi naţionalismul, ca şi capitalul [. . .] odată trecută din planul ideologic, adică în momentul triumfului ei, în cel social, religia implică şi fatalitatea conruperii.

Cei care merg în sutană să ajute pe ciumaţi ca şi cei în halaturi care tratează pe leproşi [. . .] sînt din aceeaşi familie: sînt cei despre care se poate spune: „ce sont les mêmes qui se font tuer" şi sînt toţi de aceeaşi parte a baricadei, pe cînd, dincolo, sînt cei care, în scaun episcopal, [. . .] dacă nu în fotoliu de academician, exploatează, punînd înainte ideea, credulitatea celor mulţi. E neîndoios că religia, ca şi arta dealtfel, ca şi toate încercările sociale de pînă acum, nu poate da decît o fericire condiţionată, individuală. Ecuaţia fericirii sociale, în care intră factori materiali, psihologici şi sociali, rămîne pentru un viitor probabil foarte îndepărtat, dar cred tot de resortul ştiinţei, care însă nu şi-a luat nici un angajament pe această cale, abandonînd pentru moment politica, dictatorilor, maselor sau diverselor clanuri fie religioase, fie laice.

Acum Prinkipo e mai cu seamă o căutată staţie climaterică. Numeroase vile de lemn, vopsite alburiu ca uşile de apartament, aşezate unele pînă în marea verzuie şi stîncoasă, altele, pe terase cu grădini de smochini şi pini

(foarte puțin măslini) alcătuiesc un refugiu estival de mare lux, căutat mai ales de greci [. . .]. După debarcader pătrunzi într-un centru cu prăvălii curate, pline cu fleacuri viligiaturistice, care îți amintește, ca toată stațiunea dealtfel, de Băile noastre Herculane sau de oricare altă stație.

Pentru ca să realizeze culoarea locală, o parte din excursioniști, domni gravi și doamne, şi mai tinere și mai așa, vor încerca să realizeze înconjurul insulei, într-o oră, pe măgari. Dar măgărușul e un animal care merge unde vrea el și cîteodată deloc. Pri urmare îi vom culege pe drum pe toți îndrăzneții cavalcadei, cu hainele murdare, cu picioarele julite.

Pe terasa plină de lumină, luxoasă a hotelului de frunte (și în fața căruia cei care putem înota, căci nu e plajă și marea e dintr-o dată foarte adîncă, ne-am scăldat în apa mării ca într-o baie de argint) se prînzeşte sub cel mai înalt cer, cu viziunea fabuloasă și atenuată a Constantinopolului în zare.

Întoarcerea în seară, cu cîntece tinerești, cu înghesuiala pare-se obișnuită aci, ne oferă din nou feeria de lumină a Bosforului. De trei zile e parcă o plutire în ireal.

EONUL FRUMUSEȚEI

De ce am amînat pînă în ultima zi vizitarea moscheii Karieh, dinspre poarta Adrianopolului, deși am trecut prin apropierea ei de cîteva ori cu automobilul și de vreo două ori pe jos? Cred că o lăsasem pentru la urmă prevenit de Ch. Diehl că frescele acestei biserici de fostă mînăstire creștină sînt „unul dintre cele mai pure monumente ale artei bizantine". Aș fi vrut-o ca un rezumat esențial și ca o concluzie... De ce nu fac sforțarea s-o văd, acum, în această jumătate de zi liberă, de ce prefer o hoinăreală în pulberea de lumină, cu reverberația colinelor și a marilor ape care ne înconjoară?

Sînt obosit... Mă copleșește o senzație de inutil, se iscă în mine un refuz de acceptare. Sînt numai de cîteva zile aci și încep să simt golul acestei splendori orientale. Prea mult aur risipit, prea multă culoare, prea multă virtuozitate decorativă. De cum intri într-unul din aceste monumente arhitectonice și artistice, te copleșește intenția hipertrofiată de fast și pompă. Poate că un an s-ar putea trăi într-o baie

de frumos şi lux, dar pînă la capăt nu se poate să nu ai o senzaţie de îmbuibare. Bineînţeles e vorba aci de un coeficient personal de nerezistență la frumosul decorativ, noțiune săracă, socotim noi, și de atîtea ori am vestejit-o, cu modestie firește, cînd necesitățile condeiului ne-au dat prilejul. Vidul acestor acrobaţii de frumuseţe ne întărește mai mult în convingerea, de atîtea ori exprimată, că frumosul, de orice înțeles în afară de cel de cunoaştere, nu ține de esenţa artei, deși farmecul lui poate fi uneori ameţitor, așa cum se întîmplă, de pildă, aci, în această fuziune de frumuseţe grecească și orientală, în această „montare nemaivăzută".

Că această formulă a frumuseţii a putut dăinui aci 1200 de ani, fără să contribuie decît palid la patrimoniul culturii europene de azi, e un exemplu de sterilitate menită să provoace melancolia.

Apologia acestui entuziast al Bizanțului, care e Charles Diehl, are atîtea concesii făcute evidenței, potrivnice laudei, că pînă la urmă te rarefiază în adeziune.

...„Arta bizantină a fost o artă oficială și o artă de lux, care avea evident să-i răpească adesea frăgezimea și viața ...[1]

...„După o lungă perioadă de preparaţii şi dibuiri, în care a combinat ingenios tradiţia helenistică şi lecţiile vechiului orient, mereu viu în Siria, în Egipt, în Asia Mică, a ajuns

[1] Charles Diehl, Bysance. Grandeur et Decadence *passim*.

în secolul lui Justinian la o admirabilă înflorire. Sf. Sofia, minune de știință și îndrăzneală, înseamnă apogeul stilului nou, pe care îl caracterizează gustul splendoarei, căutarea efectului decorativ, iubirea pentru culorile tari, izbitoare, grija de pompă și de majestate, tot ce face frumusețea monumentelor din această perioadă, a Sfîntului Dumitru de la Salonic, a Sf. Apolinariu-Nou și a Sf. Vital de la Ravena. A fost prima vîrstă de aur a artei bizantine".

Și a fost în realitate și moartea ei, căci, pornită pe calea aceasta, epuizarea era de strictă fatalitate, așa cum, în rezumat judecînd, montarea fastuoasă, oricît de fascinantă, a ucis teatrul.

Impresia noastră, pe care o formulăm dealtminteri cu sfială, e că toată civilizația bizantină a fost condamnată la sterilitate din adaptarea unei formule care ducea pe o linie de garaj cultural, moartă.

La jumătatea celui de al şaselea veac ea își epuizase posibilitățile creatoare în toate domeniile. În artă, peste această Sf. Sofie nu s-a trecut. În teologia ortodoxă însăși, iarăși nu s-a ajuns la nimic superior acelui monument filosofic care era așezarea dogmatică şi care, după cîte ştim, acum era închegată, toate încercările de a o destrăma eşuînd. S-a trăit ulterior numai din imitarea şi exploatarea creațiilor din vîrsta dintîi. Canoane pentru gîndire și canoane pentru frumusețe. Dar să continuăm:

...„Intoleranţa religioasă care a dus la distrugerea multor texte antice"...

. . . „Cea mai mare parte dintre autorii bizantini au avut amibiția supremă de a imita în operile lor pe cei mai iluștri autori ai Greciei și au fost foarte mîndri să reproducă, cu un fast adesea manierat, grația sobră a aticismului“.

. . . „În toate clasele societății bizantine, se regăsește, oricare ar fi adevărata cauză, același gust pasionat pentru disputele teologice, tot atît de mult în piața publică sau în cabinetul de lucru“. . .

. . . „Este un fapt remarcabil că teologia constituie, ea singură, jumătate cel puțin din ceea ce a produs literatura bizantină“. . .

. . . „Cînd rogi pe cîte unul să-ți schimbe bani, scrie nu fără ironie un părinte al Bisericii, el te îndoapă cu o disertație despre deosebirea dintre Tatăl și Fiul. Vrei să știi cît costă pîinea? Vînzătorul îți răspunde că Tatăl este mai mare decît Fiul, și dacă întrebi de cumva e gata baia, ți se anunță că Fiul s-a născut din nimic“. . .

. . . „Prin multe trăsături, Bagdadul și Bizanțul (ca și Stambulul de mai tîrziu N.R.) se aseamănă: prin luxul pompos și eticheta ceremonioasă de care se înconjură suveranii, prin locul pe care îl țin, în viața politică a Statului, palatul și intrigile sale, prin izbucnirea bruscă a carierelor norocoase și a dizgrațiilor, prin frecvența revoluțiilor militare.

Mai seamănă prin închiderea cu grijă a gineceului creștin, cu totul la fel cu haremul musulman, prin dragostea pentru splendoare și

costume magnifice, prin grija constantă pentru atitudinile majestoase, și de asemeni prin gustul pentru cruzime și răspîndirea sîngelui"...

...„Din vechiul Orient și-a luat Statul bizantin tradiția monarhică, iar Biserica creștină a găsit acolo modelul multora din ceremoniile ei, și tot de acolo Arta bizantină a învățat că funcția ei esențială era de a glorifica pe Dumnezeu și pe împărat"...

Ca toate epocile sterile, are alături, de voluptatea dezbaterilor teologice și gustul discuțiilor istorice. „Întreagă această societate bizantină are gustul pasionat al istoriei" și al erudiției pentru erudiție. „Puține figuri sînt mai semnificative decît aceea a unui Constantin Porfirogenetul, a cărui carte despre *Ceremonii*, ca și aceea despre *Administrarea Imperiului* atestă etc."...

...„Respectul tradiției a răpit acestei mari mișcări teologice orice originalitate și orice libertate de spirit... Nimeni nu mai are ambiția să găsească... toți se sprijină pe autoritatea marilor teologi de altădată și din ce în ce mai mult"...

Numai că aci nu înțelegem reproșul lui Diehl, căci Biserica, așezînd odată dogmele, nu avea nevoie de gîndire, ci de credință, altfel ar fi căzut în schismă.

...„Singure elocvența religioasă și hagiografia păstrează un aspect mai viu. Dar și în privința asta cea dintîi, prin abuzul, pe care-l face, de procedee retorice, prin întorsătura abstractă, dogmatică și rece pe care o dă prea

adesea producțiilor sale, este ciudat de lipsită de interes. Și mai ales, cu toată știința și activitatea teologilor greci, cu toată frumusețea cîtorva din operele lor, caracterul strict confesional al gîndirii bizantine în materie de religie, a dăunat științei independente, spiritului de descoperire și libertate".

Aci Ch. Diehl se dovedește din nou grav neînțelegător față de scopurile pure ale religiei, care nu are a face cu știința, cu spiritul de descoperire și cu libertatea.

Dar ceea ce e mai puțin firesc decît această carență a științei, a gîndirei descoperitoare și a libertății, e lipsa de interes a literaturii bizantine... „Literatura bizantină, din pricina imitației prea servile a formelor antice, are un aspect destul de convențional, și cu tot talentul real al scriitorilor ei, e lipsită de frăgezime, spontaneitate și viață... Ea a dezvoltat gustul subtilității, al manierismului, iubirea pentru fraza sonoră și goală, căutările ingenioase ale formei, care țin loc de gîndire și dispensează de ea".

Plin de emoție însă, Charles Diehl vorbește despre arta bizantină...

... „Să se considere pe de altă parte decorațiunea bogată, cu care această artă a împodobit bisericile, placajele de marmoră policromă cu care a îmbrăcat pereții, mozaicurile pe fond albastru și aur care strălucesc la curba cupolelor și a bolților, frescele ale căror zone suprapuse se aliniază pereților edificiului. E un sistem întreg de o bogăție, de o splendoare, de

armonie incomparabilă, şi se observă totdeauna o minunată înţelegere a culorilor, un sens profund al efectului decorativ, o atentă căutare a impresiei fastuoase şi magnifice"...

Asemenea motivare face însă să plătească chiar pasagiile sincere şi calde de tot în sprijinul artei iconografice, una dintre gloriile autentice ale Bizanţului. Sînt obositoare, această splendoare de tot soiul, fastul şi luxul vieţii cotidiene, cu hipodromul marmorean şi întrecerile lui, cu bogăţia locuinţelor particulare, rivalizînd cu magnificienţa palatelor imperiale. Costumele, serviciul de aur al meselor, echipagiile cunosc aceeaşi orgie de culori; de aur, de argint, de smalţ şi ivoriu, de perle şi pietre scumpe. E prea mult pentru gustul nostru, se ştie, materialist şi juisor.

Patru zile, chiar patru săptămîni, da ... o mie de ani însă nu, căci ar fi o destul de obositoare încercare. Îţi vine o poftă de piatră seacă, de fugă în stepă, de mere crude, de gheţari alpini.

În mai puţin de o jumătate de eon, humanismul culturei occidentale a dat pe Descartes, Dante, Cervantes, Leibniz, Shakespeare, Rabelais, Montaigne, Ronsard, Racine, Corneille, Mallebranche, Molière, Newton, Copernic, Galilei, Goethe, Schiller, Gutenberg, Columb, Rafael, Michel Angelo, Leonardo da Vinci, Rubens, Rembrandt, Beethoven, Wagner, Kant, Fichte, Hegel, Pestallozi, Einstein, Husserll, Victor Hugo, Balzac, Stendhal, Ibsen, Baudelaire, Mallarmé, Proust, Claude Bernard, Pas-

teur și toată chirurgia (citînd la întîmplare şi lăsînd deoparte ştiinţa aplicată însăşi) în cultura pură, cărora Charles Diehl le opune, fără s-o spuie dealtfel, rodul a unui aproape triplu răstimp, a o mie două sute de ani de cultură bizantină, pe marii istorici: ... „Procopie Agathias, Menandru, Evagrius în veacul al VI-lea, Theophylacte Simocatta, în al VII-lea, Constantin Porphyrogenetul și Leon Diaconul, în al X-lea, Psellos și Michail Attaliatul în al XI-lea, Nicefor Bryenne, Anna Comnen, Cinnamos, Nicetas în al XII-lea, Acropolit și Pakimer, în al XIII-lea, Nicefor Grigorie şi Joan Cantacuzen, în al XIV-lea și ultimii în fine, Chalcondyles, Ducas, Phrantzés, Critobule“. Sau pe străluciţii teologi:

„Leonțius de Byzanţ în veacul al V-lea, Maxim spoveditorul în veacul al VII-lea, Joan Damaschin și Theodor de Studion în veacul al VIII-lea, Photius, în al IX-lea, Psellos, în al XI-lea, Euthymios Zigabenos, Nicolae din Methonia, Nicetas Acominatul, în al XII-lea veac și mai tîrziu, într-al XIV-lea. Palamas, Cantacuzin sau cei doi Cabasilas și rivalii lor Gregorie Akyndinos (traducătorul lui Sf. Tomas d'Aquino) sau Demetrus Cydoniess (traducătorul Sf. Augustin). Filosofia reprezentată prin Michel Psellos și discipolul lui, Jean Italos; retorica prin Photius, Eustațiu și Michail Acominatul și mai ales marele poet religios Romanos, sau poetul de limbă de rînd Digenie Akritas etc. etc.

În artă, monumentele citate de el sînt, în

afară de Sf. Sofia, Sfîntul Dumitru de la Salonic, Sf. Apolinariu-Nou sau Sf. Vital de la Ravena, iar mai noi, mozaicurile de la moscheea Karieh, frescele de la Mistra, bisericile de la Athos, din Macedonia, Serbia, Rusia.

Mărturisim că adîncind în noi motivele şi fără să tăgăduim „frumuseţile“ Bizanţului nu încercăm nici o nevoie de întoarcere la Evul Mediu, aşa cum ni se cere în ultimul timp, ci mai curînd simţim esenţiale afinităţi pentru acel humanism occidental, trudit nu de ideea cultului Fiinţei Supreme, sau de problema fericirii viitoare, ci urmărind cu preţul oricărei jertfe, fie şi cu sacrificiul vieţei de apoi, un alt soi de nălucă, aceea a adevărului, a cunoaşterii, a biruinţei conştiinţei substanţiale, inhibit morale, asupra materiei, deasupra principiului „mîntuirii“ şi „frumosului“ însuşi. „Adevărul, asprul adevăr“ chiar în imposibila lui realizare absolută.

„CHARME ORIENTAL“

Să rezistăm deci splendoarei și subtilității bizantine, să rămînem fără uimire în fața virtuozității și diversității ei în fast, să ne sustragem nălucirilor acestui trecut oriental plin de ispite de tot felul, să ne refuzăm farmecului acestei patrii a politeței și a politicei încîntătoare, să nu facem ca poetul apusean robit amenității musulmane (căci pentru păstrarea tainei ei artificiale se castrau cu sila copiii, ceea ce totuși ar trebui să impresioneze un poet), al cărui simț critic se anula în fața unui surîs prevenitor, încît a putut să scrie:

„Cît sîntem de departe de acest „Sultan roșu“ (e vorba de Abdul Hamid) care fu prințul bănuielii ucigașe, maestrul teroarei, dar ai cărui ochi de vultur puteau totuși să farmece, cînd revelau dintr-o dată cît de mult sufletul său de nepătruns rămînea inaccesibil încă milei și chiar duioșiei. Era un suveran de altădată, o mare figură a trecutului întîrziată în veacul nostru al XX-lea, noi nu putem înțelege groaza sa în fața viitorului țării și rasei sale amenințate din toate părțile și n-avem dreptul să

judecăm ceea ce numim crimele sale (?). Cît despre mine, care am primit din partea sa atîtea probe de simpatie, aş fi un ingrat dacă, intrînd în acest palat pentru întîia dată, de cînd el nu mai e aci, nu aş aminti de umbra lui".

Fireşte, pentru cîteva „probe de simpatie" e stînjenitor să imităm pe Pierre Loti şi nu putem renunţa la conştiinţa noastră. E oarecum mult să ni se ceară să renunţăm la dreptul de a-i judeca asasinatele acestui „mare suveran" pentru amabilul motiv că era bine intenţionat. Sub impresia unei cafele aromate, a unei ţigări imperiale şi a unui apus de soare melancolic, deasupra Bosforului, comitem o literatură hipertrofiată absolvind pe cel ce şi-a ţinut fratele 30 de ani închis în acel palat al Ceraganului, ale cărui ruine afumate te întîmpină pe Bosfor, la apropierea de Stambul.

Aceste temeneli şi acest surîs le-a cunoscut de pildă şi Carol al XII-lea în mod cu totul deosebit, după cum îmi arată o carte veche de tot pe care o am acum pe masă... „Ca să se descotorosească de un musafir care le cam încurca socotelile, turcii l-au poftit să se predea lor fără condiţii (căci după înfrîngerea de la Poltava, se refugiase lîngă Bender cu o tovărăşie de vreo trei sute de călăreţi), ceea ce fireşte orgoliosul suveran nordic a respins cu dispreţ. O armată întreagă a primit porunca Seraskerului să atace conacul de la Varniţa, iar lupta cumplit de sîngeroasă a durat pînă seara, acoperind ograda cu cadavre. Cînd au văzut că nu izbutesc în nici un chip să dezarmeze pe

magnificul înfuriat, au dat foc casei şi numai aşa a luat sfîrşit lupta.

Paşa, care privise ziua întreagă din apropiere lupta, aşa ca la teatru de ghiduşi, a găsit de cuviinţă că e locul să danseze cîteva salamalecuri şi cel mai cordial surîs răsăritean cu putinţă.

— V-aţi purtat ca un adevărat rege.

— Şi tu întocmai ca un adevărat paşă, se zice că a fost răspunsul sec, al celui ce ştia acum ce preţ are o temenea orientală şi un surîs (bizantin), căci îşi vedea mai bine de jumătate din tovarăşii inimii lui măcelăriţi".

OMUL

Farmecul trecutului şi toropeala tradiţiei n-au scutit pe turci de nici una din durerile morale ale marelui război.

A trebuit să vie un om de voinţă crîncenă şi de luciditate occidentală, ca să facă dovada că dintr-altă parte decît din ducerea mai departe a trecutului poate veni puţină îndreptare. Kemal Paşa a cerut otomanilor să treacă din evul mediu, prelungit de ei pînă în 1918, de-a dreptul în veacul acesta[V]. În numele tradiţiei ni se spune că asemenea „salturi“ sînt o imposibilitate. Concepţia istoricistă invocă esenţa unei metafore, care asimilează necesitatea continuităţii trecutului cu ideea biologică a copacului, care-şi trage seva numai din pămîntul de baştină, a rădăcinei care nu se poate înălţa decît în propriile fructe şi se osîndeşte „cultura de import“ ca un copac fără rădăcini, menit pieirii etc. Ceea ce este fără îndoială destul de adevărat... Dar tot biologică este şi noţiunea altoiului, care arată că uneori e foarte avantajos să împrumutăm de la soiuri vecine mici crîmpeie vitale, pe care le resădim în

carnea stearpă. Procesul biologic care se petrece e într-adevăr uimitor. Pomul pipernicit, întîrziat, cu fructe rare, e regenerat, dintr-o dată, în toate fibrele lui. Se hrăneşte mai viu şi mai ales hrana îi prieşte. Toate organele îi sînt influenţate şi înfăţişarea i se schimbă... Roadele sînt, fără posibilitate de comparaţie, mai îmbelşugate şi mai frumoase ca înainte. Principiul lui vital, care se irosea, îşi găseşte o formulă de rodnicie maximă a tuturor posibilităţilor lui. Între alţii, de altminteri, un savant german a susţinut o teorie, însoţită de el de un lung examen pretins al faptelor, care nouă în practică ni se pare iluzoriu, anume că toate geniile omenirii au fost produse de încrucişări de neamuri[1]. Poate că într-un fel această selectivitate a elanului vital e şi aceea care pune atîta farmec în amorurile dintre cei de neamuri diferite.

Generalul victorios şi desigur genial, Mustafa Kemal, despre care istoriograful lui însuşi[2] are convingerea că e născut dintr-un amestec de

[1] B. Springer: *Die Blutmischung als Grundgesetz des Lebens.* Verlag der Neuen Generation. Lipsa de puritate etnică a cîtorva dintre principalele figuri ale culturii noastre pare indiscutabilă. Dealtfel uneori scoatem pentru noi înşine un argument de încredere în viitorul excepţional al neamului românesc (atunci cînd va dobîndi o conştiinţă autentică), tocmai din sugestia de încrucişare de popoare, aci la răspîntia unui continent (şi-a cîtorva rase), care au fost principatele româneşti.

[2] Dagobert von Mikusch: Ghazi Mustafa Kemal (Ressurection d'un peuple N.R.F.) tradus din limba germană.

sînge, a distrus, în formă firește, căci pînă la convingeri nu ajungi, şi nici nu e nevoie să ajungi uneori, întreaga moştenire a tradiţiei. A desfiinţat Sultanatul şi, ceea ce e încă mai grav, Califatul. Într-un stat de esenţă religioasă, căci islamismul e o formă de stat religios, a separat biserica de stat, a laicizíat şcoala, la un popor ai cărui hogi erau şi singurii dascăli. A introdus alfabetul latin şi scrierea de la stînga spre dreapta, occidentală. (Şi e de reţinut pentru luciditatea şi puterea lui de hotărîre că, prezentîndu-i-se după şase luni de muncă sterilă comisiile numite pentru fixarea alfabetului, fără să aducă o soluţie, într-o singură noapte a fixat el însuşi alfabetul). A desfiinţat haremul şi voalul pe ochi. A interzis fesul, impunînd pălăria.

Se pune firește întrebarea dacă altoiul va prinde, infuzînd o sevă nouă poporului turcesc, care a fost atîta vreme „bolnavul Europei". Sînt multe probabilităţi ca răspunsul să fie afirmativ. Altoiul pe care l-a ales Mustafa Kemal, din civilizaţia europeană, e şi cel mai virulent, ca să spunem aşa. Naţionalismul a înlocuit un stat religios, supranaţional, cu unul laic, profund naţional, şi se pare că a regenerat astfel poporul turc. A nimicit tradiţia ca să ajungă mai sigur la miezul sănătos al poporului. Eliberînd de o presiune excesivă organele, le-a înlesnit o circulaţie. Desfiinţînd ceea ce se cam numeşte specificul naţional (sultanat, califat, harem, scrierea sfîntă, de la dreapta spre stînga, fes etc.) se pare că a promovat,

dacă ar fi să judecăm după rezultatele de pînă acum, însuşi naţionalul în esenţa lui[1].

Căci, în 1919 cînd Kemal a convocat Con-

[1] Se înţelege mai bine sensul acestui „specific naţional" dacă vom cita următoarele:

„Literatura română de astăzi? zise d. Haşdeu, zîmbind cu bunătate... Încercări mai mult sau mai puţin fericite, avînd mai mult sau mai puţin noroc de izbîndă a momentului şi datorindu-şi mai adeseaori modei atît succesul trecător cît şi împiedicarea unui succes mai durabil. (În 1897, cînd apăruse, în afară de Eminescu, Amintirile lui Creangă, Teatrul lui Caragiale, Viaţa la Ţară a lui Duiliu Zamfirescu N.R.). Iată un exemplu: Eminescu. Eminescu este incontestabil un talent, cu toate defectele lui; dar Eminescu, deşi a avut după moarte norocul de a trece *pentru cîtva timp* la modă, din aceeaşi cauză, tot din cauza modei, a avut nenorocul să lucreze sub o direcţiune absolut străină de spiritul românesc, o direcţiune specifică, regională, eterogenă faţă cu ideaţiunea poporului nostru, — sub direcţiunea, la modă pe atunci, a unei şcoli literare — sub direcţiunea şcolii pesimiste-schopenhaueriste germane. Afară de forma externă a producerilor lui, adesea prea silită, aproape nimic nu este original sau măcar specific românesc. Mai toată opera lui este un răsad al ideilor pesimiste-schopenhaueriste, care au făcut modă cîntva timp în universităţile germane; e marfa ieftină a studenţimii germane de pe la mijlocul secolului, în urma confuziunilor politice, redată, sub etichetă locală şi, fireşte, cu multă dibăcie, tinerimii române — budhismul antic, fiert încă o dată în cratiţa nemţească şi de acolo făcut ciorbă a treia oară într-o oală românească, drept hrană proaspătă pentru întărirea noilor generaţiuni.

— Nu, nu! adaugă d. Haşdeu... Eminescu a avut talent, dar e departe de a se putea numi un mare poet naţional".

(Caragiale. Note şi Reminiscenţe îngrijite de Paul Zarifopol pag. 173, Ed. Cultura Naţională).

gresul Național de la Erzerum, soarta imperiului și a poporului turcesc era hotărîtă. Grecia avea să primească Tracia și o parte din Asia Mică, Franța, Cilicia, Italia altă parte din Coastă, Arabia și Siria luate, toată regiunea Tigrului și Eufratului de asemenea, Constantinopole, cu Strîmtorile, trebuia să devie stat internațional, iar restul imperiului avea să treacă, asemeni Marocului, sub protectorat, împărțit în trei zone de influență, engleză, franceză, italiană... Veniturile publice erau confiscate de „Datoria Othomană", iar streinii urmau să nu fie supuși legilor, ci deasupra lor, după regimul umilitor al Capitulațiilor.

Exasperînd sentimentul național al unui popor care se credea pierdut, și al unei armate învinse, cîștigînd sîngeroasa bătălie de 14 zile și nopți de la Sakaria, creind astfel în mijlocul Asiei mici o Marnă turcească în fața ofensivei grecești, provocînd peste un an o nouă bătălie și urmărind cîteva sute de kilometri trupele înfrînte ale regelui Constantin, aruncîndu-le apoi în mare la Smirna, eliberînd, după Asia mică, întreaga Tracie turcească și alungînd în cele din urmă ocupația aliată din Constantinopol, Mustafa Kemal și-a binemeritat numele de Ghazi, de salvator al neamului său.

Că reformele întîmpină poate o ultimă rezistență, e neîndoios, de vreme ce a fost nevoie de pedeapsa cu moartea pentru mulți care nu voiau să lepede fesul; că pot duce, în diversele straturi ale poporului, la unele rezultate comice, e cu putință; că poate lua naștere și

acolo o școală împotriva „formei fără fond“ (și superficială) e sigur. Că Istambulul e încă un oraș murdar, cu o poliție mediocră nu e de tăgăduit. Dar cel mai lăudat altoi are nevoie de timp pînă să pătrundă în toate capilarele organismului pe care a fost transplantat. Dealtfel e de remarcat că totuși vechea capitală se transformă. La înălțimea cartierului Taxim, a apărut ca din pămînt un cartier american ca aspect, mare cît un oraș, construit parcă tot într-o singură vară. Spre Edi-Culè, la periferie, alt cartier cu totul occidental, pare să se fi născut tot de un an încoace. Se mai spune că regimul actual disprețuiește metropola prea amintitoare de trecut și a preferat să creeze o nouă capitală modernă, din vechiul orășel provincial Ankara, pe care n-am văzut-o și nu putem ști ce înseamnă.

Negreșit, poporul turcesc suferă mult fără calif și fără fes. Cu atît mai mult cu cît îndură și o mare dezamăgire. El nădăjduia că după ce a detronat dinastia Osman, Ghaziul se va face el însuși sultan, calif și poate, cine știe, va pune fes și va întemeia o nouă dinastie.

Dar Mustafa Kemal nu vrea să fie decît președinte de republică, cu pălăria pe cap, pur și simplu. Cînd delegația celor cîteva sute de milioane de musulmani din India, Arabia, Africa (deci și ai celor din afară de hotare, sustrași disciplinei interioare, destul de aspre) s-au prezentat să-l proclame Calif al Islamului, descendent al Profetului, el a refuzat, lămurindu-se:

„Demnitatea de Calif n-are nici un sens și nici o rațiune ca să existe, nici din punct de vedere material, nici din punct de vedere politic; nu are decît o valoare istorică. Cei care mă vor Calif au posibilitatea să asculte de poruncile mele? Atunci n-ar fi ridicul să mă împăunez cu o autoritate iluzorie, care n-are sens și motiv de a exista?[1]"

Tovarășii localnici ne cheamă de grabă și cu emoție pe terasa casei dinspre Bosfor, ca să ne arate o barcă cu motor, ce vine dinspre Capul Seraiului, trece, lăsînd un lung triunghi de apă răscolită în urmă, la cheiul geometric al palatului de marmoră dantelată, Dolma Bace. În picioare, în mijlocul ei, îmbrăcat civil, drept ca o statuie, e un bărbat ale cărui trăsături nu le putem desluși de aici.

— Ghaziul... E venit de două zile de la Ankara.

Oamenii aceștia simt că de pe la 1500 și ceva încoace, de la Soleiman Magnificul, o voință atît de înzestrată cu puteri de realizare nu și-a mai plimbat privirea peste frumusețile molatice ale Bosforului. Și e și puțină „culoare locală", o aromire dintr-o mie și una de nopți, în destinul acestui băiat de mic funcționar, orfan și păzitor de capre, care cîștigă bătălii, răstoarnă imperiul și califatul, creind un stat nou...

[1] Dagobert von Mirusch: Ghazi Mustapha Kemal, pag. 305, 308.

NOTE

[I] Însuşi Camil Petrescu, după propria-i mărturisire, a trecut, în fața tabloului amintit, printr-o asemenea zguduire, iar scena e dată ca exemplu pentru lămurirea conceptului de revelaţie într-un articol din revista Fundațiilor.

II Hortensia Papadat-Bengescu.

[III] Uşor de recunoscut în această replică marele adept al efectelor binefăcătoare ale autosugestiei, care era Camil Petrescu.

[IV] Ba mai mult, Camil Petrescu a şi încercat să realizeze teatral un asemenea subiect:

„Dealtfel, în decursul anilor, am vrut să realizez scenic drama lui Constantin Brîncoveanu, pentru care am adunat sertare întregi de material".

[V] Despre Mustafa Kemal şi europenizarea turcilor, vezi un articol anterior apariției acestui reportaj, „Fes și costum național" (1925).

CUPRINSUL

Redactor: VIRGIL BULAT
Tehnoredactor: CONSTANTIN RUSU

Bun de tipar 21.XII.1973 Apărut: 1974 Comanda nr.: 1114 Coli de tipar: 4 Tiraj: 14.000+140 Hîrtia: tip înalt A 80 g/m². Format 70×90/32 C.Z. pentru biblioteci: 859.0-992

Tiparul executat sub comanda nr. 729/1973 la Întreprinderea Poligrafică Cluj str. Brassai nr. 5—7 Republica Socialistă România



Lei 3,75

„Nu-mi plac deloc călătoriile. Sînt superficiale toate şi uneori vulgare ca nişte vise ratate. (...) Dealtminteri peisagiile exterioare — cele mai frumoase chiar — sînt neapărat mai puţin interesante decît cele interioare, care merg în tine ca în adincimi fosforescente de mină şi de moarte."

CAMIL PETRESCU

